

113347

KINCSESTAR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
KIS KÖNYVTÁRA

114. sz.

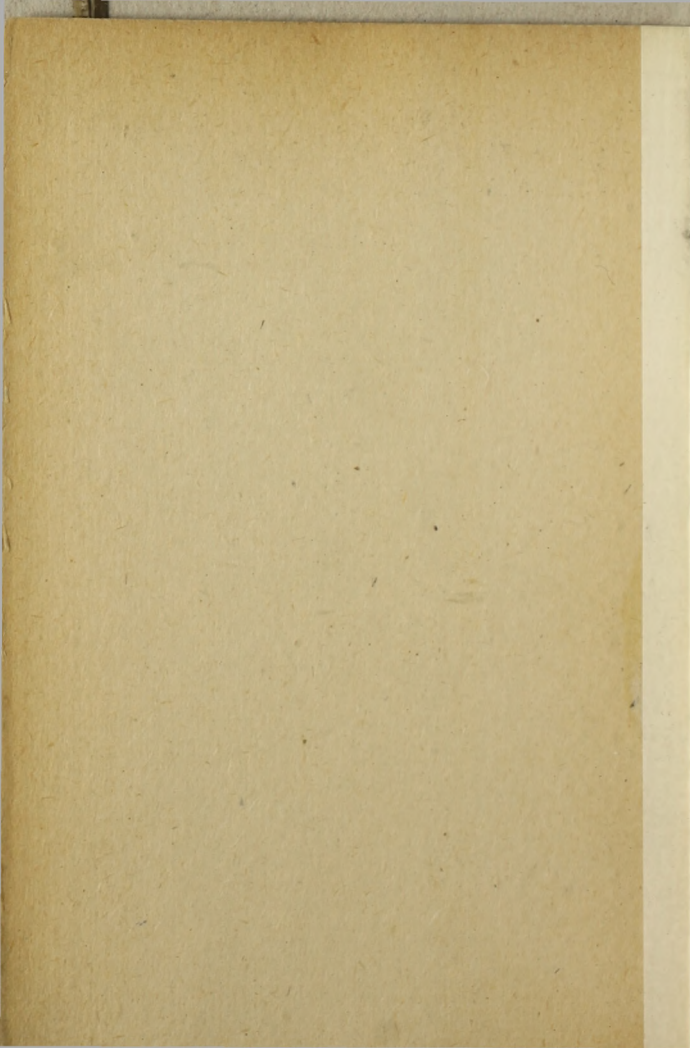
A BALATON

IRTA

LUKÁCS KÁROLY

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113 347

K I N C S E S T Á R

A BALATON

ÍRTA
LUKÁCS KÁROLY

MÁSODIK, ÁTDOLGOZOTT KIADÁS

BUDAPEST 1941

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113347

TARTALOM

	Lap
I. A Balaton természeti viszonyai	
1. A tó és környékének keletkezése	4
2. Vízmenyiség, vízállás, hullámozás, áramlás	6
3. Éghajlat, szín- és jégtünemények	12
4. Gyógytényezők. A Balatonvíz vegyi sajátosságai	16
5. Növényvilág	20
6. Állatvilág	25
II. A Balaton a történelem világánál	
1. Településtörténet az őskortól a legújabb korig.....	30
2. Balatonparti várak	38
3. A Balatonpart műemlékei	40
4. A Balatonmellék néprajza	45
III. A mai Balaton gazdasági rajza	
1. A vendégforgalom kibontakozása. Egyesülések. Vízisport.....	52
2. Hajózás a Balatonon. Hajóépítés, bányák, kikötők	67
3. Halászat, halipar és sporthorgászat.....	71
Függelék	
A) A Balaton az irodalomban és művészetben	75
B) A Balatonpart községei és fürdőhelyei	76
C) Irodalmi tájékoztató	
a) Összefoglaló művek	78
b) Részlettanulmányok	79
c) A Balaton térképei	80

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Kiadó: Wiesmeyer Emil

A BALATON

Az ország szívét Csonkamagyarország délnyugati szögletével átlósan összekötő s az Adria felé vezető vasútvonal mentén, közel 80 km hosszúságban húzódik a Balaton kettős medencéje. Nincs még egy ilyen hatalmas vízfelület egész Középeurópában: több, mint száz-ezer kat. hold, másképp kerek hatszáz km.² a kiterjedése. (A Genfi-tó 580, a Bódeni 540, a legnagyobb német tó, a Spirding csak 130 km.².)

A fővárostól alig több mint száz km-nyire, amint az aligai magas partról lefelé kezd robogni a vonat, hirtelen tűnik elő, gyémántos csillogással, az óriási víztükör, melyet derült időben a tihanyi félszigettel záruló, hegy-völgyekkel csipkézett láthatár övez, ködös-párás napokon azonban a víz síkja az égbolttal folyik egybe és valóban tengerszerű távlatot mutat.

A Balatont természeti ritkaságai, táji szépségei, történeti emlékei és mindinkább előtérbe nyomuló gazdasági hatóerői az ország egyik legértékesebb tájává avatják, amely már nemcsak a magyar társadalom széles rétegeinek, hanem a kormánynak figyelmét is magára vonja.

A következő lapokon nem a Balaton partvidékének Baedeker-szerű leírása lesz a feladatunk, hanem objektív ismeretközlés, vagyis az, hogy az immár ötven éve folyó Balaton-kutatás leglényegesebb eredményeit, a Balaton „felfedezésének” s legfőbb gazdasági értéke:

a vendégforgalom kibontakozásának történetét rövid és világos előadásban tárjuk a művelt olvasó elé.

Könyvecskénk több éve elfogyott első kiadása óta a tudományos kutatási eredmények, valamint a kulturális és gazdasági fejlődés terén előállt változásokat e második kiadás fogalmazásában figyelembe vettük.

I. A BALATON TERMÉSZETI VISZONYAI

1. A tó és környékének keletkezése

A Balaton nem tengermaradvány, ahogyan sokáig gondolták. Az utolsó tenger, mely a Balatonvidéket és vele együtt Nagymagyarország jórészét borította, a harmadkori, pannoniai kiédesült vizű tenger volt. A Bakony, Vértes, Pilis és Mecsek hegységek sziget-szerűen emelkedtek ki belőle. Vízükre 300 m-rel volt talán magasabb a mai tenger színénél, fenéke pedig a mostani tengerszínben lehetett. 200—300 m vastag homok- és agyagréteg rakódott le ebből a pannóniai tengerből évezredek folyamán.

Mikor a pannóniai követő levantei korszakban ez a tenger egészen kiszáradt, kietlen pusztaság képét mutatta a nagy fensík, melyet a tenger maga után hagyott. A harmadkor utolsó szakában aztán nagy földkéregmozgások támadtak, melyek ennek a — Balatonunk helyét is borító — térszínnek formáját alaposan elváltoztatták. Földrengések közben bazaltvulkánok törtek elő a mélyből és kúp-, meg csonkakúpalakú sapkákat emeltek a homoksivatag fölé (Badacsony, Gulács, Csohány stb.). A pontusi rétegek vastag táblája összevissza töredezett, sülyedések, hasadások keletkeztek. A vulkánosság és a kéregrepedezésen kívül egy harmadik hatása: a hatalmas erejű, tartós széljárás is erősen

deformálta a vidék arculatát. Mint manapság, akkor is főleg északi viharok dúltak e tájon, amelyek az ÉD. irányú kéreghasadások mentén fokról-fokra lesodorták a felföld sívó homokrétegeit, mert alig volt itt növényzet, amely megköthette volna a fensík laza homoktalaját. A pannóniai homok lefúvása hozta napfényre a kövágóörsi—kisörsi „kötenger” csodás konkrécióit, melyeket melegforrások víze keményíthetett össze.

A viharok a bazaltkúpok közeiből is kifújták a homokot, úgyhogy a Szentgyörgyhegy, Badacsony, Csobánc stb. tetői is csak bazaltsapkájuk védelme alatt tudtak hegyekül megmaradni. Több, mint száz m vastag homokréteget tarolt le itt a szél és rakott le messze délen, a somogyi halomvidékre.

Így alakult ki lassan a zalai és somogyi dombvidék, hosszúkás, ÉD. irányú dombgerinceivel és a köztük elnyúló völgybarázdákkal. E völgyeknek fejénél források bújtak elő, s itt csináltak utat maguknak a folyóvizek is, mikor a sivatag-korszakot a diluvium nedvesebb éghajlata váltotta fel.

A mostani Balatonfelvidék déli lábai előtt ebben az időben, a negyedkor elején újabb földcsúszás állott elő, 5—10 km szélességben, 10—20 m mélységben, és ez hozta létre a Balaton medencéjét. De nem csupán egy, hanem több behorpadás is történhetett e tájon: legrégebbnek a Tihany és Kenese közti medencét találta Lóczy, s ez után még 3—4 ízben sülyedhetett le a térszín, míg a Balaton egész teknője kialakult. Ezek a medencék gyűjtötték magukba évezredekken át a szél-marta völgyek forrásainak, folyóinak és a Balatonfelvidék csapadéközönének vizét. Mikor az összegyűlemlett víz terjedése és hullámmarása elmosta az egyes behorpadások közeit, előállott a Balaton, mai kettős teknő alakjában. A két teknőt elválasztó tihanyi félszigetet csak az utóvulkánosság kitörései, a Badacsony körüli bazaltvulkánoknál fiatalabb erupciók, a bazalt-

tufa kibuggyanásai őrizték meg a két lesülyedt medence válaszfala gyanánt. Ugyanennek az utóvulkánosságuknak beszédes maradványai a szigligeti, fonyódi és boglári hegyek is, melyeknek kőzete szintén olyan lazább szerkezetű bazalttufa, mint a tihanyi hegyké.

Évezredek telhettek bele, míg az eruptív tevékenység a Balaton vidékén fokról-fokra elpihent. A hatalmas tölcseréken magasra feltörő bazalttömegek után (mint a Badacsony) a bazalttufa fáradt kitódulásai (pl. Szigliget), azután a — tihanyi maradványaiban annyi külföldi által megcsodált — gejzirforrások képződményei, végül a szénsavas kútfejek (Balatonfüred, Csopak) jelzik ennek a lassú elerőtlenedésnek állomásait.

A vulkánosság kialvása idején a Balaton füves partjain már a mammut legelészett, az északi part odúiban barlangi medve, a nádbozótban rinocerosz tanyázott, s ezekkel vívta létért való harcát az ősember, akit ilyenformán a Balatonnal közel egyidősnek mond a tudomány.

A Balaton fenti módon képződött medencéjébe és azon túl dél felé a felvidékről lezúduló szelek állandóan hordták a homokot s a finom kőporladékot. A Balatontól délre, a somogyi lankákon ez a szélfúttá por alkotta a lösz néven ismert sárga földet, s a hulló por, ami a Balaton vizére szállt, adta a fenék finom, kékesszürke, néhol tíz méternél vastagabb iszapját.

2. Vizmennység, vízállás, hullámvás, áramlás

A Balaton vízterületének nagysága nincs arányban víztömegének csekélységével: három m-t alig meghaladó közép mélységével a legsekélyebb tavak közé tartozik. A Velencei és Fertő tavak még sekélyebbek ugyan, de az alpesi tavak mind és Németország tavai is egy-két kivétellel sokkal mélyebbek. Csak a tihanyi szorosban (az ú. n. kút-ban), ahol a víz hosszanti áramlása erő-

sen kívájta a feneket, vannak alig száz méter hosszúságban 6—11 m-ig terjedő mélységek. A Balaton vízének egész köbtartalma nincs kétmilliárd m^3 , míg pl. az alig negyedrészes akkora felületű (146 km^2) Como-tó víze 27 milliárd m^3 -re tehető, a Genfi-tóban pedig ötvenszer annyi víz van, mint a Balatonban.

A tó medre északon hirtelen mélyül, a víz szélén köves, nádas, iszapos, befelé szelíden lejt vízközépig, azon túl, a déli part felé erősen mélyül a fenék, egész 5 m-ig, hogy a déli parttól fél-másfél km távolságra hirtelen emelkedjék fel a marásnak nevezett agyagos, homokos padkára. Egész idáig vastag iszap (halásznyelven *latyak*) fedi a tó fenekét, ezen a maráson túl kifelé azonban finom, bársonyos, nem süppedő homok, itt-ott márgás agyag borítja a feneket és teszi a déli partokat fővenyfürdőzésre különösen alkalmassá.¹ Ez a homok- és agyagtakaró a déli magas partfalakból a hullámmarás következtében került a Balatonba és az áramlás hordta s terítette szét évezredek alatt ilyen szép egyenletesen. A Tihany—Kenese közti szélesebb medence átlag egy méterrel mélyebb, mint a nyugati teknő. Amott öt méteres mélységek sem ritkák, a keszthelyi részen két és fél m körüli mélységek a túlnyomók.

Éppen sekélységénél fogva, mivel a szelek gyakran felkavarják homokját meg iszapját, a Balaton vízének átlátszósága sokkal kisebb a többi tavakénál. Az alpesi tavakban 10—20 m mélységig lehet a fehér porcellán korongot látni, a Balaton vízének átlátszósága azonban még szélcsendes, tiszta víz mellett sem haladja túl a 80—100 cm-t. Jég alatt természetesen tisztább a víz, és ilyen télvízi mérésekkel közel kétméteres átlátszóságot is megállapítottak.

¹ Bädenben említette szerzőnek a fürdő igazgatója mintegy 15 év előtt, hogy az ő híres, annyi magyartól látogatott „Strandbad”-juk homokját Balatonberényből hozatták sok vagonrakománnyal.

A Balaton partvonalának hossza kerekén 200 km; Keszthelytől Keneséig húzódó tengelyében mérve a tó hosszúsága 77 km. Szélessége Fűzfő és Világos között 14 km, Alsóórs és Siófok közt 9 km, a tihanyi szorosban másfél km, Révfülöp és Boglár között 5 km, Győrök és Berény közt 3 km.

A Balaton vizét a Zala folyón kívül 32 balatonfelvidéki patak, 11 somogyi árok és számos parti forrás táplálja, ezenkívül 5150 km² területről ömlik belé a csapadék. A vízhozam nagyobb felét a felvidék lejtői szolgáltatják. Innen folynak alá kanyargós árkokban a Remete, Lovasi, Nosztori és Koloska patak, a füredi Kéki és Siske, az aszófői Vekény, az örvényesi Pécsöl patak, és a Badacsony s Ederics közti regényes, vadvirágos völgyekben az Eger, Tapolca, Világos és Lésence patakok. A Zala vízgyűjtője csak nagy áradások idején szolgáltat bőven vizet, mp-enként 100 m³-t, egyébként azonban mp-enként alig 4 m³ vizet hord a tóba.

A Balaton fenekén számbavehető források nincsenek. A zalai part előtt néhol, főleg a felvidékről lefutó „séd”-ek torkolata előtt (Csopak, Arács, Szepezd, Rendes, Szigliget) ú. n. „heves”-eket ismer a balatoni nép; ezeken a helyeken sohasem fagy be erősen és csakhamar alulról olvad ki a jég. Ez a jelenség leginkább szénsav hatásának tulajdonítható. Ugyanannak a szénsavas forrásrendszernek felbukkanása lehet ez, amely Füred híres savanyúvizét szolgáltatja és amelynek egyik partközeli kiserkenése a csopaki Szt. József-forrás is.

Noha a Balaton vízállása — főleg a csapadék és az elpárolgás mennyiségének függvényeképp — a mult század közepén kezdődött rendszeres megfigyelések óta is figyelemre-méltó változásokat mutat, mégis valószínű, hogy a Balaton vízterülete a történelmi idők korai századaiban sem lehetett sokkal nagyobb a mainál. A Keszthely melletti Fenéken, Révfülöpön, Örvényesnél, Almádinál és Fűzfőn a víz szélén, sőt a vízben is talált sírok és egyéb kőmaradványok arra mutatnak, hogy a késői római időkben a Balaton Ny.-i és É.-i

partja nem nyúlhatott beljebb a szárazföldre, mint most, sőt alkalmasint alacsonyabb volt a normális vízállás. A somogyi parton azonban a mostani berkek és halastavak minden csapadékból esztendőben bizonyára összefüggő vízterületet alkotnak a Balatonnal. A déli part vonalán nem nagyon rég képződött homoktűzrás (kösköny) és a 80 év előtt erre épített délivasúti töltés vetett csak véget ennek a rendszeres elárasztásnak, melynek bizonyossága különben az is, hogy a déli part községeinek ősmagjai, templomai és első épületei kivétel nélkül a dombokon és távolabbi hegylejtőkön emelkednek.

A Balaton vízállását a siófoki mércén 1863 óta jegyzik rendszeresen. A mérce 0 pontja az Adria színe felett 104 méterre van rögzítve. A 78 évre visszatekintő vízállásgörbék-ből kitűnik, hogy a Balaton vízállása április—májusban éri el maximumát és október—novemberben a mélypontját. Igen magas vízállások voltak 1775-ben, 1827-ben, 1854-ben, az 1858, 1863, 1873, 1879, 1880, 1901, 1906, 1916, 1919 és 1931. években. Ellenben igen alacsony vízállások voltak 1866-ban (mikor a Fertő egészen kiszáradt), az 1875, 1885, 1890, 1891, 1903, 1921 és 1922. években. A siófoki mércén megfigyelt —42 cm-es legalacsonyabb és +193 cm-es legnagyobb vízállás között 235 cm-ig menő ingadozás volt megállapítható. Ez a nagy vízsziningadozás, egybevetve a tó három m-nél alig nagyobb közép mélységével, arra a feltevésre is feljogosít, hogy hosszú ideig tartó aszály folytán a Balaton olykor tán fenéki is kiapadhatott a geológiai időkben.

A Balaton vízállását a Sió zsilipjével igyekeztek szabályozni, amelyet először 1863-ban épített meg fából a Déli vasút, mert féltő volt, hogy a tó jegét a viharok okozta jégzajlás a vaspályára sodorja. Ezzel a zsilippel a Siót 12 m³ sec. vízlevezetésre szabályozták, de ez a mennyiség száz nap alatt csak 144 cm-rel tudta a tó vizét apasztani. A tóparti éppúgy, mint a siómenti érdekeltség többször gyülesezett és elkeseredett panaszokat hallatott, az első amiatt, hogy „lopják a Balatont”, t. i. túlsok vizet eresztenek le a Sión, a másik amiatt, hogy „kiöntenek bennünket mint az ürgét”, vagyis hogy elárasztják a Sió egész környékét.

Ezért a kormány, mikor a fazsilip elkorhadt, 1891-ben a mai helyére új zsilipet építtetett, melyet már mp-enként 50 m³ víz átvezetésére méreteztek, mert a

számítások azt mutatták, hogy a Siónak ily vízmennyiséget kell levezetni tudni, hogy vele a Balaton vízállása olyképp szabályozható legyen, hogy partromboló áradásoktól ne kelljen tartani. A Sió medrének szabályozása folyamatban van, a földmunka elkészült, s így a Sió-zsilipen valóban lebocsátható már a balatoni vízállás normalizálásához szükséges $50 \text{ m}^3 \text{ sec.}$ vízmennyiség, — hacsak a Kapos és Koppány völgyéből rendkívüli víztömeg nem kerül lefolyásra. Az 1940-es kivételesen árvízés év tapasztalatai azt mutatják, hogy helyes zsilipkezelés mellett a régebben előfordult túl magas (135—150 cm) vízszintek már elkerülhetők lesznek.

Elkészültek már a Sió hajózhatóvá tételének általános tervei is. A siófoki kitorkolásnál vízerőtelep használná ki az eddig munka nélkül elfolyt víz energiáját. A Sió—Duna hajózó csatorna a ma elzárt Balatont a nemzetközi víziúttal fogja — reméljük, már a közeljövőben — összekapcsolni.

A Zala medrének szabályozása is nagyon előrehaladt már, ami a Kisbalaton vadregényes dzsungeljének alkonyát is jelenti. Vannak, akik a keszthelyi öböl eliszapolódásától és lassú betemetődésétől is tartanak a Zala szűk mederbe szorítása folytán.

A víz sekélysege miatt a Balaton hullámai sem nőnek nagyra és magasra. Hét m-nél hosszabb és másfél m-nél magasabb hullámokat még a legnagyobb viharban sem lehet látni. Ilyenkor a hullámok tajtékzó tarajokat vetnek, amelyek legjobban a marásokon, a parttól pár száz m-nyire habzanak. Az ilyen rövid, rövidségükhöz képest aránytalanul magas és egymást gyorsan követő hullámok jobban meglóbálják a hajót a Balatonon, mint a tengeren, ahol pedig 100 m hosszú és 7 m magas hullám sem ritkaság.

A Balatonon az É.-i és ÉNY.-i szelek uralkodók. Ennek tulajdonítható a déli partok majdnem egyenes,

tagozatlan vonala, homokos, kemény fővenypartja és az a feltűnő jelenség, hogy nádas csupán kis mértékben, a hinárflóra pedig csakis kikötők árnyékában tudott gyökeret verni. Az É.-ről jövő hullámozás ásta alá a magas homokpartokat és terítette rá az omladékot a déli part padkájára, s az építette fel idők folyamán azokat a homokturzásokat (lidókat) is, melyeken a fürdőtelepek majdnem összefüggő sora keletkezett.

A vízállás ingadozásán és a szél okozta hullámozáson kívül a Balatonnak más vízmozgása is van: a ritmikus árapályszerű vízszintingadozás, amelynek Cholnoky derítette fel a törvényszerűségeit. Ezekre az egész vízfelületet érintő ingadozásokra is a légköri viszonyoknak, szélnek, légnyomásváltozásnak van a legnagyobb befolyása. A Balaton hosszában fújó szelek, ha keletre irányulnak: Kenesén, ha nyugatra fújnak: Keszthelyen emelik fel a vizet és a másik tővégen egyidejű apadást okoznak. Ezek a vízszintmozgások erős parti áramlásokat idéznek elő, melyek a halászást, sőt némely esetben (a tihanyi szorosban) a közlekedést is számottevő módon befolyásolják. A halászok *folyásnak* nevezik ezt a — gyakran a hullámokkal szembefutó — áramlást, amely erős viharok után még a hálót is ki tudja fordítani és a hajó kormányzását is megnehezíti. A tihanyi „kút”-at is ez az áramlás segítette kimosni, amelynek sebessége — Cholnoky szerint — a legmélyebb hely felett sokszor a Duna budapesti sebességével (mp-enként 1 m) egyező.

A parti áramlások messzire elsodorják a hullámoktól kivert homokot és kavicsot. Nyár végével, apadó vízzel hosszúságos zátonyok tűnnek elő, melyek a déli parttól befelé nyúlnak, eleinte szigetek, később félszigetek alakjában. Ezeket a nép *pandallóknak* nevezi. Viszont a partvonallal párhuzamosan is képződnek vízalatti fenékgerincek, melyek 10—40 m-nyi közökben húzódnak a sekély vízben, legfeljebb 2 m mélységig. Ezeket a nép *gerendekeknek*, homokgerendáknak mondja. A balatoni nép szájáról vette le a tudomány azt a

jóhangzású *túrzás* szót is, melyet az olasz „lido” s a német „Nehrung” és „Drift” műszavak helyére tett. A túrzásokat az áramlás és hullámjárás építi fel a parton a tóból származó különféle szervesetlen (kavics, homok) anyagból és szerves elemekből, ú. m. a *habittyának* nevezett nád- és hinártörmelék-ből, meg csiga-, kagyló- és rákhéjakból.

3. Éghajlat, szín- és jégtünemények

A Balaton sajátos, sárgás-zöld színe mindjárt feltűnik a külföldi utasoknak. A mély német és svájci tavak ugyanis sokkal sötétebb színűek. Ez a különleges szőke szín elsősorban a Balaton sekélységével, felkavart fenékiszapjával és — némileg — lebegő organizmusaival (plankton) függ össze. A csendes időben sárgás és szürkés-zöld víz mind haragosabb, sötétebb zöldbe játszik át, amint a szél feltámad s a vizet felborzolja, majd hullámokat dagaszt rajta. Különösen nyári zivatarok előtt és után mutat gyorsan változó, megkapó hatású színjátékot az ég felhőit is szeszélyesen tükröző Balaton. Sötét felhők alatt mély ibolyaszínt ölt a víz, a derűs eget világosabb, majd sötétebb kék színben tükrözi, a szerint, hogy a napsugarak irányára milyen szögben szemléljük.

A Balatonnak nemcsak nyári, *hígvízi*, hanem téli arculatát is érdemes megismerni, mikor a jég és hó veszi át rajta csendes birodalmát. Előbb azonban vegyük kissé szemügyre a Balaton éghajlati viszonyait. Amíg a nyugati nagy és mély tavak (Genfi, Bódeni) legritkábban fagynak be egészen, mert nagy víztömegük nem tud eléggé áthűlni, addig a Balaton az ő sekély vizével és csekély víztömegével majdnem minden évben befagy. Ha be is fagynak a mély svájci tavak, a jégpáncél nem marad tartós rajtuk, mert a mélyebb régiókban uralkodó + 4 fokos hőmérséklet — amely hófokon legnagyobb a víz sűrűsége — óriási melegtartalékot jelent, mely az

áramlás folytán a jégtakarót állandóan eszi, fogyasztja és aránylag rövid idő alatt el is olvasztja.

A Balatonkörnyék éghajlatát általában derült napok jellemzik: csupán minden negyedik-ötödik nap esős. Harminc évi átlagban a derült napok száma Budapesten 57, Balatonfüreden 68. Az évi csapadékmennyiség 600 mm körül ingadozik; a Balatonfőtől Fenék felé emelkedő irányzat konstatálható. Tíz évi átlagban Keszthelyen 101 csapadékos nap volt egy évben, Füreden csak 73. Az esőt majdnem kizárólag délnyugati légáramlatok hozzák. A tó vízének hőmérséklete nyáron 20—28 C. fok közt ingadozik, napi 2—4 fok közti közepes ingadozással. Reggel és este a tó vize nyáron többnyire melegebb, mint a levegő.

Széljárás tekintetében a Balatonfelvidék dolomitpusztáinak nagy szerepük van. Ezekről a köves tetőkről zúgnak le a Balatonra a legerősebb, tavaszi és nyári szelek; ez az ú. n. *főszél*. Mivel a hirtelen szélviharok nyaranta sok halálos áldozatot követelnek, régi óhajta teljesült a vízi sportolóknak, mikor pár év előtt a Vöröskereszt Egyesület keretében minden kikötőben megszervezték az ágyús viharjelző szolgálatot.

Az északi szeleknek egyébként fontos szerepe van élettani szempontból is, mert a szerves élet fejlődéséhez szükséges mészsav nagy részét a tavat É. felől környező hegyekről szállítja a szél a Balatonba. A mesterséges halastavakba messze földről vagonszámra szállítják a fenéktrágyázáshoz, a haltáplálék fejlődéséhez nélkülözhetetlen meszet, míg a Balaton gazdag szerves élete számára ingyen végzik ezt a termékenyítő munkát a jótékony északi szelek.

A november végén, december elején különös hevességgel és több napon át dühöngő északi szelek szokták megelőzni a Balaton befagyását is. Mielőtt „beáll”, a tó vize egész terjedelmében lehül 0 fok közeléig és maga a fenékiszap is erősen lehül, + 1 fokra is, külö-

nösen akkor, ha a víz és levegő hőmérséklete hosszabb ideig ingadozik a fagyponthoz körül, anélkül, hogy valóban fagyott volna. Befagyás után aztán a fenékvíz és iszap hőfoka lassan, de állandóan emelkedni kezd.

Általában december elején szokott az első jég jelentkezni a Balaton alsóparti övében, hová a tó egész tükrén képződő jégvártyát a hullámozás kisodorja. A teljes beállás azonban hetekig is eltarthat, ha a fagy nem elég tartós. Régi tapasztalat, hogy erős és tartós jég akkor szokott képződni, ha az első gyenge jégkéreg a szél feltöri és kidobja. Ha aztán a szél napokig vagy hetekig jól átjárta a vizet, akkor az utóbbi egész tömegében áthül és szélcsend beálltakor rohamosan áll be. Különösen gyorsan vastagszik a jég, ha tartós derült és hideg éjszék következnek egymásra, ilyenkor *hízik* a jég, messzehangzó csattanások, durrogások, jégzengések kíséretében.

A Balaton jegének vastagsága nagyon különböző. 1898/9 telén alig láttak jeget a Balatonon, hasonlóképpen igen kevés jég képződött és halászható vastagságra (12—15 cm) nem is hízott az 1917., 1921., 1930. és az 1936.-i télben. Ellenben 48 cm vastag jégtakarót mért Lóczy 1893-ban, 51 cm-eset fényképezett Cholnoky 1901-ben, 60 cm-eset mért a tihanyi biológiai intézet 1940-ben és 65 cm-eset észlelt és fényképezett a sorok írója az 1929.-i rendkívül hosszú télben. Volt már olyan télünk is, hogy kétszer, sőt háromszor képződött újra a jég; de megértük azt is — 1931/2-ben — hogy karácsonytól húsvétig egyfolytában, száz napon át vastag jégpáncél borította a nagy tó tükrét. 1940-ben a tihanyi szorosban húsvétkor motorkomp zakatolt, ugyanakkor Siófok alatt vitorlánhajók suhantak a vízen, s néhány km-rel messzebb vitorlás szán siklott a síma jégmezőn.

Mikor tél vége felé a hőmérséklet lassan emelkedik, a jég a napsugarak tüzeiben *gyertyásodni* kezd a beszivárgó víztől. Ha a szél bele tud kapaszkodni a *főrepedésekbe*, akkor megmozdítja az egész nagy jégmezőt, darabokra töri és kezdi kisodorni a partra. Ha a pusztuló jég már erősen elgyertyásodott, akkor nem igen tud nagy kárt tenni a partban és annak építményeiben. De ha a jégtorlódás még acélos jégtáblákat dobál egymásra, akkor felszaggatja s hátrábbtolja

a parti füves, homokos dűnéket. A jégrögök itt-ott a villák udvarába, a túlmerészen beépített nyaralók szobáiba is benyomódnak. Néha a kőből épült mólók és partfalak is erősen szenvednek az ilyen viharfúttá jégtorlaszoktól.

A Balaton jegének vannak olyan tüneményei, melyeket sokan helytelenül emlegetnek; érdemes lesz ezeket kissé megvilágítani. Ilyenek a *repedés*, *túrolás* és *rianás*.

A *repedések* erős pattogás, durrogás kíséretében nagy hidegben, lehülő hőmérséklet mellett szoktak jelentkezni. Első pillanatban csak hajszálnyi szélesek és néhány száz m hosszúak, de fokozódó hideggel mind szélesebbre nyílnak. A repedések, bármily szélesek is, semmi veszéllyel nem járnak, mert szegélyük erős, acélos jégből való, melyre bátran rá lehet lépni.

A tátongó, de hamarosan jéggel bevonódó főrepedések a melegedő időjárással jégtorlódásoknak, másképp *túrolásoknak* szoktak helyt adni. A jég ilyenkor nem terjedhet ki szabadon, mert a rajta keletkezett repedések már be vannak fagyva. Ámde azokban a repedésekben, melyeken csak vékony jégkéreg képződött, ez a jég a tágulással összetöredezik, a jégtáblák összezárulnak és a jégcserepek élükre állanak. Amint a jég terjeszkedése tovább tart, nagy vízszintes nyomóerő keletkezik a jégtakaróban, melynek végül mégis enged a jég és hatalmas túrolásokban feltorlódik. Néha mennydörgés-szerű robajjal több km hosszúságban gyűrődik fel az előbb boltozatosan feldagadt jégburok.

A további felmelegedéssel az összetorlódott jég táblái kétfelől a repedés széleit lenyomják, a víz felbuggyan a táblák között, így a repedés túrolását víztócsa kíséri, s előáll az u. n. *rianás*. Így egyesül az utóbbi közkeletű fogalomban a két előbb vázolt jégi jelenség, a repedés és túrolás. Tehát nem az erős faggal megnyíló széles repedéseknek műszava a rianás, ahogy ezt a Balaton vendégei emlegetik, hanem a nagy repedések mentén képződött túrolás alján *jégvesztével* kiázó jeget és víztócsákat nevezik a balatoni nép rianásnak. A ló megriadásából származtatják ezt a nevet abból az időből, amikor még sűrűn közlekedtek szekerek, sőt hintók is a két part között.

A Balaton jegének élete bizony nem olyan eleven és változatos már, mint volt régen. Lóczy még írhatta,

hogy a befagyott tavon sokkal több ember jár, gyalog és szekéren, mint nyárszakán hajóval a vízen, de manapság erős túlzással lehetne csak ilyent állítani. A halászok még mindig úgy dolgoznak a jégen, mint valaha, évszázadokkal ezelőtt, de a közlekedés korántsem oly élénk már, és pl. az 1929.-i tél három és fél hónapig tartó, idáig mérve legvastagabb jégburka felett sem forgalom, sem sport elegendő képei nem tarkították az arktikus tájakra emlékeztető puszta hó- és jégmezőt. Csak a legutóbbi években kezdik — síma fagyás idején — a téli sportnak különféle nemeit (korcsolya, fakutya, vitorlaszán, jég-hockey, si-jöring) Siófok, Földvár, Almádi és Kenese alatt bizonyos szervezetség keretében művelni.

4. Gyógytényezők. A Balatonvíz vegyi sajátosságai

A Balaton vizét a vegyi tudomány hígított ásványvíznek, még pedig szulfátokban aránylag gazdag, gyengén alkalikus víznek minősítette. A Balatonmellék kútjai, forrásai mind keményvízűek, a felső partról lecsurgó és a tóba folyó patakok pedig ilyen forrásokból táplálkoznak.

A Balatonvíz keménysége 13 fok. A tó vizében a magnesium (56%) és a mész (24%) játszik a főszerepet, s nyilván ezek a bázisképző alkatrészek, valamint a sekély víznek átsugárzása — mely a zavarosság folytán eléggé mérsékelt, — idézik elő a balatoni halak (fogas, garda) pikkelyeinek egész különleges ezüstös fehérségét és szivárványos csillogását, úgyszintén a ráknak feltűnő világos színét is.

A tó víze oxigénnel telített, sőt napsütötte nyári délutánokon túltelített. Csendes időben a felszíntől a vízfenékgig folyó erős planktonasszimiláció is hozzájárul a tó oxigéntartalmának emeléséhez. A biológiai intézet vizsgálatai szerint januárban Tihanynál (jég alatt) 16

mg, júliusban (28 foknál) 9 mg literenkint a Balatonvíz oxigéntartalma. Ez magyarázza meg legjobban azt a feltűnő jelenséget, hogy az 1929.-i háromhónapos hó- és jégburok alatt, mikor a víz a napfénytől teljesen el volt zárva, a Balaton halai nem szenvedtek oxigénhiányban, holott ugyanakkor a Velencei- és Fertő-tavak, sőt a Kisbalaton is halállományuk legnagyobb részét elvesztették.

A legújabb kutatások azt is megállapították, hogy a Balatonvíz jódtartalma aránylag feltűnő magas (9 γ , vagyis 0.009 mg egy literben), ami legjobb magyarázata annak, hogy a Balaton körül golyvás embert alig lehet látni. Rendkívül magas a víz pH-értéke, hidrogénion-koncentrációja is (8.61), vagyis erősen lúgos hatású, ami az öntisztító képesség és haltáplálék szempontjából előnyös.

Haranghy orvostanár vizsgálatai szerint a Balaton nyílt vízének és iszapjának baktériumflórája szegény. A parti vízben azonban — ami természetes — a csíraszám nagyobb s benne melegvérűek ürülékéből származó coli-törzsek is kimutathatók. Viszont a tó vízének *önderítő képessége* igen erőteljes, aminek magyarázata részint a víz magas oxigéntartalmában és erős lúgosságában, részint a baktériumfaló szervezetek (kagylók, csigák, szivacsok, kerekes- és gyűrűs-férgesek stb.) bőségében keresendő. A vizet szűrő kagylók (kivált a *vándorkagylók*) kezdik meg és az iszapfaló csigák (főleg az apró Lithoglyphusok) fejezik be ezt az élettani tisztító munkát, mely a Balatonvíz jótékony hatásának számottevő tényezője. A nyári hónapokban a Zürich-tóban 300, a Genfiben 38, a Plöniben 30, a Balatonban azonban csak átlag 13 volt a baktériumok száma egy mg vízben.

A múlt század utolsó harmadáig még csak a füredi szénsavas vizet és Hévíz iszapját használták, mint balatonvidéki *gyógytényezőket*.

Füred „csodatévő” savanyúvizét már 1694-ben emlegetik (admirandae acidulae Tihonienses) és a XVIII. századi tudósok és írók egész sora dicsérte Bonbarditól (1718) Bél Mátyáson (kb. 1730) át Décsy Sámuelig (1796). Az uralkodóház tagjai is többször látogatták és a mult század második felében az ország előkelő urainak szinte obligát nyári találkozóhelye lett. A tihanyi apátok állandóan nagy áldozatokkal fejlesztették a fürdőhelyet s az ivóvízkúra céljaira több csarnokot építettek. A savanyúvíz 3.43 gr szilárd alkatrészt tartalmaz literenkint, főleg natr. sulf.-ot, calciumot és lithiumot. Legfőbb értéke azonban kötött és szabad szénsavtartalma. Fürödnek egy másik gyógytényezője az iszap, melyet tökéletes therápiás berendezéssel alkalmaznak. Szív- és vérkeringési bántalmaknál, de különféle anyagcsere-, vese- és idegbetegségeknél is elismert eredménnyel használják Füred gyógyvizét. Ép ezért épült fel itt az utóbbi évtizedekben egész sora a tisztí és tisztviselői gyógyházaknak.

A Keszthelytől öt km-re, árnyas völgyben fekvő *Hévíz* gyógyerejű melegforrása legnagyobb a kontinensen. A 9 kat. hold kiterjedésű tó a közepe felé, tölcser-szerűen mélyül, legnagyobb mélysége 40 m, ahonnan hatalmas sugárban tör elő a 38 C. fokú, mp-kint 650 l vizet termelő forrás. A tó felületén a víz 32 fok és télen sem száll 25° alá. Erős szénsav, metán és kénhidrogén gáztartalma van, de legfontosabb radióaktív emanációja. A tó fenekét több méter mélységben laza, bársonyosan puha, nagy fajsúlyú iszapréteg borítja, mely erősen rádióaktív.

Csak egy félszázad előtt kezdték felismerni a Balatonnak, valamint vizének, iszapjának, hullámmzásának s éghajlati sajátosságainak üdítő és erősítő hatását. Minthogy a Balatonon nyáridőben uralkodó a verőfény: a szabadban való fürdés, kapcsolatban az ezt megelőző és követő langyos lég- és napfürdővel, elsősorban mint

besugárzás erősít és fertőtlenít, azután a hűs víz, a hullámverés, a mérsékelt páratartalom és a tiszta, pormentes levegő fejtik ki testedző hatásukat. A Bakony ózondús levegőjét legelőbb a zalai Riviéra kapja, hol — a szélárnyékos, napsütötte parton — a tavasz is jóval előbb köszönt be.

Leginkább oly betegségekből, melyeket akár testi, akár szellemi túleröltetés okozott, lábadtak fel a Balaton partján a betegek, gyermekeknél pedig főleg az angolkórra és vérszegénységre hajlamosak megedzése, gyors megerősödése volt a balatoni fürdők hamarosan felismert következménye. Gyermekek részére inkább a déli homokos, lassan mélyülő part fürdői váltak keresettekké, s ezért létesültek itt a szünidei gyermektelepek, a főváros és állam gyermekmenhelyei. Az északi, széltől védett, de hamar mély és iszapos, sokhelyt kavicsos partot inkább gyermektelen fürdőzők keresik fel, akik jobb szeretik, ha mindjárt úszásra alkalmas mély vizet találnak. A zalai parton talán fontosabb a fürdésnél a klimatikus tényező, az enyhe, pormentes levegő, árnyas séták és kirándulások a bortermő hegytetőkre; a somogyi partot viszont a fövényes fürdők, az idegerősítő hullámverés teszik inkább keresetté.

Lenkei Vilmosé, Almádi első fürdőorvosáé a legnagyobb érdem, hogy a Balaton gyógyító értékeit szakszerű megfigyelésekkel s tudományos bűvárlatokkal felderítette és ezeknek a szervezetet kímélő és serkentő hatásait, ezek mikénti alkalmazását kifejtette (1912). Ő mutatott rá, Daday és Francé után arra is, hogy a felsőparti fürdők iszapja ú. n. spongilla-tűkben is gazdag, a bőrt kellemesen irritálja, ezért csúzos bántalmak ellen ajánlatos a vele való bedörzsölés.

A Balatoni Intéző Bizottság újabban a tó gyógy- és üdüléértékeit tudományosan vizsgáló szervezetet létesített, melyben legkitünőbb balneológusaink és sugárzástani szakértőink vesznek részt Belák Sándor egy.

tanár vezetése mellett. Ennek a kutatómunkának eredményeit a BIB. kiadványba gyűjti egybe. Kívánatosnak látszik egy olyan kórházi intézmény létesítése a Balatonon, amely a gyógyeredményeket ellenőrizhetné és klinikailag kivizsgálhatná. A kezdeményezés ez irányban máris megkezdődött a szabadi gyermeküdültetőben Hainiss Elemér professzor irányítása alatt. A napsugárzás mennyiségét ma a Balatonon 3 helyen, Füreden, Kenesén és Keszthelyen mérik a Robitzsch-műszerrel. Három évi átlagban a vízszintes síkra eső sugárzás össz-mennyisége Budapesten 86.166, Füreden pedig 115.143 gr/cal. cm.²

Nem kívánunk azonban részletesebben belemerülni a Balaton gyógyító tényezőinek taglalásába, melyeket Schmidt F. egyet. tanár vizsgálatai az utóbbi évtizedekben a szőlőgyógyomóddal egészítettek ki és amelyekről, különösen a gyermekhygiéne szempontjából, Torday F. és Hainiss E. értekeztek. (B.-i Kvt. 1., 3., 5.) Mi a Balatont inkább az egészségesek „gyűjtömedencéjének” tekintjük, akik itt — a hűsítő fürdőzés mellett — a mindennapi megszokott munkából és gondokból való kibontakozás, a vízisport és a változott életrend folytán találják meg a keresett felüdülést.

5. Növényvilág

Feltűnő különbség van a felső és alsó part flórája és ennek létfeltételei között. Míg a Zala—veszprémi part öblöktől csipkézett, szélárnyékos szegélyét szinte egyvégtében sás és nádas borítja, s iszapos, sokhelyt köves fenekű vizét is *csillaghúrral* (Chara) meg *gyékénnyel* váltakozó nádlás, ezen belül pedig itt-ott kerek *káka* (csuhu)-szigetek szegélyezik, addig az alsó parton Világostól Bélatelepig csak elvétve találunk ritkás, keskeny nádszegélyt a kevésbé tagozott, lapos partvonalon. Bélatelep és Keszthely között megint majdnem

összefügg a parti nádas; közben csak Berény előtt van tiszta fövenypart néhány száz m hosszan.

A felső és nyugati part nádasai mentén, 50—100 m-ig befelé, majdnem összefüggő *hinármezők* lepik be a vizet, kitűnő rejtekhelyet nyújtva hálnak és vízbogárságnak, de nem csekély bosszúságára a hajózásnak, motorsportnak és a fürdőző közönségnek. Különösen sok a hinár Révfülöp, Lábdi, Szigliget előtt, de legtöbb mégis a keszthelyi öbölben, hol a nyári hónapokban a hajóforgalomnak is nem csekély akadálya a csavar körül tekeredő, vendégmarasztaló hinár sűrű labirintja. A hinár elterjedésének ugyanis az iszapos fenék és a szélárnyékos part különösen kedvez, míg a somogyi homokos, hullámjárta, sekély parti vízben a hinár sohasem tudott tartósan gyökeret verni.

Olyan sok gondot okozott már félévszázad előtt a hinár elburjánzása a tó nyugati sarkában, hogy a panaszok a kormányig felhangzottak és a tudós köröket is megmozgatták; sőt a Balaton tudományos tanulmányozásának Lóczy vezérsege alatt történt megindítására (1891) a leghathatósabb impulzust épp a hinárkérdés vizsgálata adta meg. A hinárfajok közül leggyakoribb a *békaszőlő* vagy *szilvalevelű* (*Potamogeton*), a *süllőhinár* (*Myriophyllum*) és a vízből ki sem látszó *borzhinár* (*Ceratophyllum*). Az előbbieket virágai a víz színéből jól láthatóan kiemelkednek, leveles száruk a fenéktől kezdve két m hosszúságnál is nagyobbra nő, de 2.5—3 m-nél mélyebb vízben már semmiféle hinár nem tenyészik. Ha a hajócsavar vagy a hálózás szétszaggatja, a hinár foszlányaiból új hajtások fakadnak s ezek meg is gyökeresednek. Szeptember elejétől kezdve a hinár kezd lerohadni, a fenéken azonban tovább vegetál a télen át. A hinár a halászatot is erősen akadályozza, nyáridőben épp a halban legbővebb tanyákat kell miatta elkerülni a halászoknak, de azért a Balaton halászata sínylené meg legjobban, ha a hajósok és sportolók kedvéért komolyan hozzáláttak volna a hinár kitervelt gyökere kiirtásának, a legdúsabb hal-legelő megsemmisítésének. Mindazáltal ott, ahol a hinár elburjánzása a fürdőzésnek is komoly, kedvettségő akadálya, mint pl. Keszthelyen, Bada-

csony vagy Almádi előtt, irtása az erre a célra bevált drótköteles tépőszerkezettel feltétlenül kívánatos.

A nádat a Balaton környékén istállók, ólak, jégvermek fedésére használják, de messze földre, sőt külföldre is szállítják mennyezetburkolási célokra. A nádat belül szegélyező gyékényt takarók, kosarak készítésére, meg hálók úszói gyanánt, valamint csónakok, hordók tömitésére alkalmazza a parti lakosság. A kiszáritásra ítélt Kisbalaton idáig bőven termett sásjából jelentékeny kivitelünk van Olaszországba, hol e sásnak különösen vörösbe játszó fajtáját borosedények (fiaschetta) befonására használják.

A nádas másfél m-nél mélyebbre nem nyomul a tóba, megnő azonban a fenéktől mérve 4—5 m magasra is. A nádat télen szokták aratni, mikor a jégre bátran rá lehet járni. Ha valamelyik évben a jég gyengesége miatt le nem aratják, a tavalyi ú. n. *avasnád* aranyosan sárgállik, azután lassan lerohad és a friss nád mind sötétebb zöld bozóttá fejlődik, ősze pedig — a *címérét hányja* — világossárga bokrétát hajt a virágjaival. A nád kitűnő hasznót hajt a parttulajdonosoknak, épp ezért szaporaságának nem is iparkodnak gátat vetni. A fürdőkultúra azonban mindig többet takarít el belőle, s nincs messze az idő, mikor a somogyi part amúgy is szórványos nádasai után a partszabályozás, illetőleg a partvidék tervbe vett műszaki rendezése a felső parton is mind szűkebb sávra korlátozza a vadregényes nádat, mely a szűnyogok paradicsoma és az orvhalászoknak legjobb búvóhelye.

Amennyire szegény a Balaton edényes és virágzó növényekben, annál gazdagabb a *moszatflórája*. Közel 500 fajt ismertek fel tudósaink (Istvánffy, Scherffel) ezekből a vízben és fenéken bőven termő, görcsövi algákból. Kisebb részük a vízben lebeg és a növényi planktont alkotja; túlnyomó részük a vízalatti nád- és fűszárazakon él, hináron, vízszéli köveken, cölöpökön, de a lágy iszapban is. A parányi moszatok kitűnő táplálékai a halivadéknak.

A Keszthely melletti Hévíz-tóban a Lovassytól Afrikából betelepített *tündérrózsák* vagy lótuuszok keltenek feltűnést pompázó üde piros, fehér és sárga virágaikkal, tányérnyi széles leveleikkel. Egy másik botanikai ritkaság, a délorosz steppének egy terebélyes, illatos, fehér virágú növénye, a *tátorján* (*Crambe tataria*) ma hazánkban csak Kenese mellett, a fővárosi üdülő közelében található.

A tópart flórája nem nagyon változatos. Erdők alig vannak a Balaton partján. A déli parton a fonyódi hegy szép tölgy- és akácerdején s a földvári meg síófoki parkon kívül csak a pár évtizeddel ezelőtt ültetett szabad, újhelyi, lellei, fonyódi és fenyvesi feketefenyő-ligetek díszítik a tó szegélyét s csábítják a fővárosból menekülő kövi embereket villaépítésre. Egy emberöltő óta a boglári várdomb oldalát ültették be fenyővel s a szemés meg szárszói löszpartot fásították.

A múlt századok tanújaként megmaradt faóriások közül meg kell említeni az *akarattyai nagyfát*, ezt a 23 m magas, 7 m kerületű ősi szilfát Kenesétől délre, a magas part felett. Ugyancsak védett természeti kincs a *szentgyörgyi* állomás terebélyes *eperfája*, amely 16 m magas, kerülete 4 m, korona-átmérője 22 m; ültették 1856-ban.

Az északi parton (Aszófő és Szepezd közt) ma még elég sivár képet nyújtanak, különösen a nyári hőségben, a kavicsos, *pereszteges* partterületeken látható ritkás, alacsony erdők, vagyis inkább cserjések, bogáncsokkal, galagonyával, csipkebokorral szórványosan benőtt legelők. Remélhető azonban, hogy a közelmúltban Zánkán létesített mintaszerű állami faiskola és a Balatoni Intéző Bizottság nagyszabású fásítási tevékenysége folytán rövidesen gyümölcs és nevezetesen az itt legjobban díszlő *mandula* termesztésére hasznosítják ezeket a kultúrát szomjazó kopárságokat is. A tapasztalatok máris azt mutatják, hogy a zalai Riviéra mandulája felveszi a versenyt a híres olasz mandulákkal.

A somogyi oldal lazább talajú, szürke és sárgás

homokkal borított partján a növényzet bújább, erőteljesebb, mint a balatonfelvidéki, ami a talaj nedvesebb voltával és a nagyobb levegőnedvességgel magyarázható. Viszont az északi part lankáin, a sziklakkal védett napos hegyoldalakon dús szőlőültetvények virúlnak (a 90-es évek filoxeravésze után teljesen felfrissülve, főleg Szigliget, Badacsony, Kisőrs, Révfülöp, Füred, Csopak, Alsóőrs és Almádi lejtőin), melyek jóval értékesebbek a somogyi homokturzásokon — a kilencvenes évek eleje óta — ültetett gyér, de filoxeramentes szőlőknél (Balatonmária, Fonyód, Lelle, Szemes).

A felső part domboldalain a szőlők közt elsőrendű gyümölcsfélék teremnek. Almából, körtéből, szilvából, cseresznyéből, de különösen őszibarackból nagy mennyiségeket hoznak át a déli part piacaira, viszont a déli oldal az ő búzáját, rozsát, de főleg tenerijét küldi át a zalai partra, hol a kövecses és dolomitos balatonfelvidéki térségeken a gabonának kevés alkalmas termőföldje van.

A gyümölcsstermesztésnek igen nagy jövője van a Balaton mindkét partján. Az e téren, mint általában a fásítás terén korábban történt s főleg a nagybirtokot terhelő mulasztásokat a BIB. javaslatai alapján a kormányzat most már széles alapvetésű igazgatási rendszabályokkal és áldozatos beruházásokkal igyekszik helyrehozni. A kaposvári erdőigazgatóság, melynek kebelében külön balatonvidéki fásítási tiszt működik, a BIB. anyagi támogatásával, a szántódi 30 holdas és a zánkai 9 holdas faiskolák útján évenként mintegy millió darab csemétét, díszcserjét és suhángot szolgáltat ki díjmentesen a közterek, sétányok parkosításához és sorfásításához. Az államasút a pályatest mentén évenként mintegy 500 fenyőt és diszfát, továbbá 50.000 különféle virágot és rózsafát ültet ki. A két dunántúli mezőgazdasági kamara és a Balatoni Szövetség tevékeny részt vesznek a gyümölcsstermesztést és értékesítést egyesületi szervezkedés útján előmozdító akcióban (Balatoni Gyümölcsstermelő és Értékesítő Szövetkezet). A kormány a BIB. kezdeményezésére és anyagi támogatásával Füreden Balatoni

Kertészeti Felügyelőséget, Arácson pedig szőlészeti és borászati szakiskolát és felügyelőséget állított fel, melyek a gazdaközönségnek oktatással és szaktanácsokkal állnak rendelkezésére.

6. Állatvilág

Amily szegény a Balaton vizinövények dolgában, éppoly gazdagnak mondható az állatvilághoz tartozó fajokban. Id. Entz Géza megállapítása szerint a tó vízéhez kötött állatalakok száma a 700-at meghaladja, míg a Genfi tóban mindössze 500, az alaposan átvizsgált német Plöni tóban nem egészen 300 fajt és változatot mutattak ki. Az egyedek száma azonban aránylag sokkal kevesebb, mint akár a mély alpesi tavakban, akár a mi velencei tavunkban.

A görcsövi állatok, a vízben lebegő ú. n. *planktonszervezetek* között az uralkodó faj a *Ceratium hirundinella* nevű véglény, amely nyáron töméntelen mennyiségben található a finom planktonszita üledékében. Ezenkívül az evezőslábú és ágascápú rákokskák (*Cyclops*, *Diaptomus*, *Leptodora*, *Daphne* stb.) számos faja él a planktonban, jóleső eledelül a halivadéknak. A fenékiszapban nagy számban élnek a jámborszunyogféléknek, a Balatonon nyári esteken miriádnyi számban röpdöső muszlicáknak lárvái (*Chironomidák*), amelyek elsörendű táplálékai a feneket turo keszeg- és pontyféléknek. Igen sok apró, részben szabad szemmel is látható állatka él a hináron, nádon, a part kövein és a fürdőházak cölöpein és vízalatti deszkáin (szivacsfajok, tegzes bolharák, vándorkagyló stb.).

A fenék iszapjában, a partmenti növények közt keresik táplálékukat, különösen a melegebb hónapokban a Balaton békés halai (keszeg, ponty, kárász, compó stb.) és ide járnak nyár kezdetével „rabolni” a ragadozó fogasok és kősüllők is. A fenékiszap összetétele tehát rendkívül fontos élettani szempontból. A Balatonnak kivált északi parti övében, több km szélességben túlnyomó a szerves iszap. Ez a rothadó iszap nagyobb tömegében éppúgy keresztülment a fenéklakó férgek bélcatornáján, mint ahogy — Darwin szerint — a jó tele-

vényföld nagyrészen is keresztülette magát a földi giliszta. Nagy tömegekben dolgoznak az iszapban a különféle *baktériumok*, melyek az üledékképző növényi és állati hulladékok (detritus) mellett az üledékszétbontó szerepét játsszák, mert a szerves iszapot elemeikre szedik szét és fokozatosan elásványosítják. A kártékony baktériumokat pedig, amint korábban említettük, a fenéken rengeteg tömegben élő kagylók és csigák teszik ártalmatlanokká.

Halakból a Balatonban 38 fajt írtak le, de ezekből gazdaságilag jelentősnek, a laikusok körében is ismertnek csak mintegy 15-öt mondhatunk, amelyek felsorolása, piaci vagy haltenyésztési értékelésük sorrendjében itt következik: fogas, harcsa, ponty (pikkelyes és tükrös), kősüllő, csuka, őn, kárász, compó, menyhal, garda, keszeg, göndér, sügér, durbincs, kűsz. A fogas megnő itt 10 kg-osra és 120 cm hosszúra is, harcsából elég gyakran fognak 50—60, sőt 80 kg-os, két m-nél hosszabb példányokat is, a ponty megnő 20—22, a csuka 8—10 kg-ra, a compó, kárász, sügér és keszeg azonban ritkán éri el a fél-háromnegyed kilós nagyságot.

A *fogast* ízének különleges finomsága és külsejének minden más víz süllőjétől elütő ezüstös fehérsége miatt külföldön is nagyon megbecsülik, úgyhogy ebből a legnemesebb halfajból számottevő exportja is van a Balatonnak.

A „fogas” halnév a balatoni nép ajkán termett és sehol másutt ezt a nevet halra nem alkalmazták, csakis a legújabb időben kezdik halastavi és folyóbeli süllőre is vonatkoztatni — nyilvánvaló gazdasági versengésből. Ép ezért ennek a balatoni halkülönlegességnek specifikus nevét a fogas minden kifogott példányának kopoltyújára alkalmazott, nemzetközileg bejegyzett alumíniumbélyeggel védelmezik.

A *garda* az első őszei déj után nagy csapatokba verődik, a mélyebb vizeket keresi, *egymáson melegszik* s Tihany mélyvízű környékén néha százmázsás, heringrajokra emlékeztet.

tető tömegekben nyüzsög és kerül egy-egy szerencsés halászbokor hálójába. Herman Ottó örökszépen írja le a „Látott hal” c. fejezetében, hogyan kerülgetik a nagy gardarajokat a tihanyi hegytetőről jelekkel kormányzott halászhajók. A garda vagy *balatoni hering* csillogó pikkelyéből készül a „halezüst”, melyről utolsó fejezetünkben szólunk.

Rákot is mindig nagyobb számban hoz felszínre a halászok hálója, ez a rák azonban nem az inyencek keresett folyami rákja, hanem majdnem fehérszínű, vékonyabb ollójú *kecskerák*, melynek íze valójában nincs alatta a zalai fekete „szóló”-rákénak. (A bécsi konyha „Solo”-rákja nem más, mint a németesen olvasott Zalarák.) A 80-as években majdnem teljesen kipusztult a Balatonból, de a rákpestis óta eltelt félszázad alatt újra szépen elszaporodott a tóban.

A kisebb rákfélék közül nem több, mint tiz esztendeje vándorolhatott át a Dunából a Balatonba a *tegzes szövőbolharák* (*Corophium*). Ez a 6—8 mm hosszú rákocska mindkét végén nyitott, közel egy cm hosszú csöveket sző magának lakásul s leginkább köves parti vizekben, nádon, hináron, mindenféle vízbemerült tárgyon él. Mérhetetlen mennyiségben szaporodott el tavunkban a legutóbbi években. Elsőrendű haltáplálék és meghonosodását épp ezért Entz Géza a Balaton nagy nyereségének tartja.

A Balatonban *csigából* és *kagylóból* is sokkal több faj él, mint a Genfi-tóban. Az elsőkből a *Lithoglyphus*, *Limnaea*, *Valvata* és *Planorbis* fajok, a kagylókból az éleshátú tavi kagyló (*Anodonta*) és a tompahátú festő- vagy folyami kagyló (*Unio*) fordulnak elő nagyobb mennyiségben. Ezeknek a *békatéknőknek* életébe azonban végzetserű változást hozott egy keletről behurcolt élősdikagylónak meghonosodása tavunkban.

1932 nyarán jutott először a tihanyi intézet biológusai kezébe a később oly hírhedtté vált *vándorkagyló* (*Dreissensia*). Nyilván a Dunáról felhozott vasuszály fenekén került hozzánk ez az orosz vizekből — akár a kősüllő meg a *kecskerák* — ideszármazott kagyló. Az öt következő évben oly rohamossággal szaporodott el, rátelepedve a víz alatt

lelhető minden szilárd pontra, előre, tárgyra egyaránt, hogy izgalomba hozta nemcsak a tudósokat, hanem a halászokat (kik a fogas ivóhelyeit) és a fürdőzőket is, kik a lábuk épségét féltették a békateknőkre rátapadt éleshéjú élősdiectől. A vándorkagyló valósággal megzavarta a szervezetek egyensúlyát Balatonunk nagy életközösségében, mert pl. a rákok tízezreit és a kagylók millióit lepte be oly tömegesen, hogy a gazdállat táplálkozását és mozgásképesységét megbénította. A békateknők elképesztő tömegekben pusztultak el, tiszta kagylótúrzások támadtak a partszegélyen, de a kagylókkal együtt a Dreissensiák miriádjai is szárazra kerültek. 1937 óta szemmel láthatólag enyhült a vándorkagylók blokádja, s ma már ez a csapás elhárultnak tekinthető. Valószínűnek látszik, hogy a halak és bizonyos paraziták olyan sokat fogyasztanak el ebből a kis kagylóból, hogy a normális egyensúlyi állapot a Balaton életközösségében ismét helyreáll.

Pár év előtt a Balaton partján is feltűnt a kártételei miatt sokat emlegetett, Amerikából behurcolt *pézsmapocok*. Nem annyira halpusztításai, mint inkább a parti építmények rongálása miatt kártékony; prémje azonban elég jól értékesíthető, szaporaságát épp ezért nem nézi rossz szemmel a parti lakosság.

Nemcsak a halász, hanem a vadászember is szép zsákmányra talál a Balatonon, melynek gazdag és különleges madárvilága van. Télen a *varjak* károgtásától és a *vadludak* gágogásától hangos a tó partja és vize, befagyás után pedig csapatosan érkeznek a *vetési lúd*. Egész guanotelepeket alkotnak a tó jég- és hómezőin, melyeket csak márciusban hagynak el. Helyüket a január derekán délről érkező *nagylúd* foglalja el, melynek csapatai nyáron is itt maradnak és a házi lúddal is jól összeférnek. A tarka *vadrécéknek* is számos fajtája él a tó vizén; ezektől, meg a *szárcsáktól* valósággal feketéllik a víz őszi költözés idején. De legközönségesebb a vízi ember előtt mégis a *bujár* vagy búbósvöcsök, amelyből alig van éjjeli hálózás, hogy egy-kettő a zsákba ne keveredne. Ősszel érkeznek a *jeges réce* és feketedő csapatokban lepi el a Balatont. Tavasszal elszaporodnak és április első napjaiban hirtelen ismét eltűnnek. Nagy számban látjuk a vízen és víz felett a *kacagó sirályt*, amely különösen költözéskor, tavasszal százakra menő csapatokban szaldos a

víz felett. A nagy *halászmadár* alig különbözik tőle; májusban jelenik meg nálunk és nyáron-őszön át jó szolgálatot tesz a halászoknak avval, hogy a nagyobb haljárásokat csapatos megjelenésével messziről jelzi. A *gémek*nek is több fajával találkozunk a Balaton partján. Nevezetes gémtanya van a tihanyi félsziget nyugati erdős hegyoldalában. A *szürke gém*nek 44 fészket számláltak meg itt 1937-ben, közel 20 m-es akácfák tetején. A közeli nádasokból *kárókatona*, *bölömbika*, *bakcsó*, *vörös- és kanalasgém* is gyakorta felrepül.

A Kisbalaton madárvilága annyira nevezetes, hogy 1922 óta védelem alatt áll, mint az utolsó magyar kócsagtelep. Ez a megközelítőleg 40 km² területű lápvidék az 1890-es évekig a legritkább gémféléknek adott szállást megközelíthetetlen avas nádbozótjaiban. Nyolc fajtáját írta le Lovassy a kisbalatoni gémeknek, melyek között legritkábbak a *nemes kócsag* (*Egretta alba*) és a *kiskócsag* (*Egretta garzetta*). Ötven év előtt még közel száz párban költött itt a nemes kócsag és néhány pár kiskócsag is állandó lakója volt a telepnek. De mivel a kócsagfészkeket mind sűrűbben kirabolták s a tojásokat eladták külföldre. Vönöczky (Schenk) Jakab kezdsére és hollandus madárkedvelők jóvoltából egy állandó kócsag-őrt alkalmaztak a magyar Madártani Intézet felügyelete alatt. Warga Kálmán ellenőrző megfigyelései szerint a fészkelő nemes kócsagpárok száma 1924-ben 26 pár, 1926-ban 11, 1928-ban 7, 1934-ben 16, 1937-ben 9, 1939-ben 2, 1940-ben 4 pár. Kiskócsag az utolsó években már nem fészkelte itt, ellenben kanalas gémből 48 pár fészkelését ellenőrizték.

A gémek már kora ősszel távoznak délvidékre, mert kevés és mind kevesebb a táplálék a Kisbalatonban ennek a sok madárnak. A Zala medrének szabályozása a Kisbalaton medencéjének teljes lecsapolását vonja maga után. A Kisbalaton ma már alig egyéb, mint egy hatalmas, 5—6000 hold kiterjedésű sásos-nádas lápvidék, minden nagyobb víztükör híján. Pár évtized múltán az avas nádrengeteg helyére legelők kerülnek, s a kócsag hajdani fészkelő telepeit mezőgazdasági gépek munkálják meg. Az utolsó magyar kócsagtelep megszűnése után nemsokára már csak ábrázolásában

gyönyörködhetünk ennek a mesébe illő karcsú madár-csodának.

A fentiekben adtuk igen rövidre szabott, tehát szükségkép hiányos ismertetését a Balaton növényi és állati életének. A Lóczy által félszázad előtt megkezdett nagy mű, a Balaton életviszonyainak tudományos kutatása most már a nagy feladathoz méltó környezetben, az 1926-ban alapított (de már Lóczytól sűrgetett) és 1927 óta Tihanyban otthont nyert Magyar Biológiai Kutató Intézetben folytatódik. A hazai és külföldi kutatóvendégek részére szállóépülettel kiegészített hatalmas, legmodernebb berendezésű intézmény Klebelsberg Kunó tetterejének maradandó emléke. Az itt zajtalan elvonultságban dolgozó tudósok a nagy közönség által kevésbé értett, de a külföldi szaktudománytól érdeme szerint méltányolt búvárkodással fáradoznak azon, hogy a természettudományos értelemben vett Élet (Bios) balatoni kérdéseit a tudomány mai fegyverzetével megvilágítsák. A Balaton természeti viszonyai iránt behatóbban érdeklődő olvasó minden részletkérdésre nézve felvilágosítást talál az Intézetnek — „Irodalmi Tájékoztató” függetlenségünkben ismertetett — kiadványaiban.

II. A BALATON A TÖRTÉNELEM VILÁGÁNÁL

1. Településtörténet az ókortól a legújabb korig

A Balaton partvidéke, védelmet kínáló bozótos berkeivel és halat-vadat bőséggel termő vizeivel már évezredek óta vonzotta magához az embereket. A régi kőkorszakból alig találtak ugyan emlékeket a Balaton körül (Szabadi, Áracs), de már a csiszolt kőszerszámokat gyártó embereknek számos telepére akadtak a tó egész partvidékén. A Keszthely és Kiliti melletti putri-

lakásokban, a berényi, boglári, földvári, zamárdi, világosi és kenesei magas homokpartok veremlakásaiban talált neolitik kőszerszámok, többek között hálósúlyok arra mutatnak, hogy a tó mentét már évezredek előtt halászó-vadászó embercsoportok ülték meg.

A neolitikori ősember első tanyái az északi oldalon az erdős hegytetők, a déli oldalon a mai vízszín felett 20—60 m-es magaslatok lehettek. A bronzkorban már a dombok lejtőin ütöttek tanyát az őslakók, a vaskor elején pedig — a sírok után ítélve — közvetlenül az utak feletti területeken temetkeztek. Római sírokkal a Balaton északi útvonalán aluli sík területeken (Alsóörs, Csopak), sőt a parthoz egészen közel is (Keszthely, Révfülöp, Örvényes alatti parti sírok) találtak régezeink.

Bronzleleteink elég szegényesek a Balaton körül. E korbéli sírt nem sokat találtak (Keresztúr, Berény, Füred stb.), bronzból készült szerszámok, fegyverek és dísz tárgyak nagyobbára elásott kincsekből vagy öntőműhelyekből eredhettek; ilyeneket találtak Keszthely körül, Siófokon, Fonyódon, Szigligeten, Kisörsön.

A következő civilizáció a Balkán ÉNy.-i részéből érkezett hozzánk és a vas használatát hozta magával. A jelek szerint ennek a polgárosodásnak eredete az *illyrek*hez fűződik, kik a Dunántúlt is megölték. Legjelentékenyebb illyr telep a hallstatti tó mellett volt, ahonnan a korai vaskor emlékei nagy tömegben kerültek elő, miért is az egész civilizációt hallstatti-nak szokták nevezni. Főleg urnatemetők jöttek e korból felszínre a Balaton környékén. Ilyenekre akadtak pl. Szigligeten, a Csobánc oldalán és Szentgyörgynél. Ennek a hallstatti kornak kezdetét a Kr. előtti VIII—IX. századra, végét a kelták megjelenése korára, az V. századra teszik.

A *kelták* Galliából jöttek Csehországba, a Dunántúlra, annak a Balaton feletti részeire. Ptolemaios szerint a Balaton körül keleten és északon az eraviskok, nyugaton a herkuniátok, délen pedig az oseriátok laktak. A kelták műveltségét egy svájci tó melletti lelőhely után La Tène-korinak nevezik és ezt a civilizációt a francia, olasz, német és magyarországi kelta leletek jellegzetes egyformasága egységesnek mutatja. A kelták révén kerülnek hazánkba az első üvegedények, sőt

ismerik már a színes üveggyöngyöket is. A Balaton körül kevés nyomot hagytak a kelták. A holttesteket elégették, maradékaikat hamvvedrekbe gyűjtötték, kőlapokkal zárták körül és följük halmot emeltek. Ilyen kelta sírokat Csák Árpád Tátika alatt s Keszthelyen, Kuzsinszky Tihanyban tárt fel és bennük edényekre is bukkantak, amelyek már nem durván, kézzel voltak formálva, hanem korongon készültek és kemencében voltak égetve. Széles, kétélű vaskardot is szoktak az ilyen sírokba helyezni, valamint lándzsavégeket és díszes csattokat.

A Balaton körüli kelta törzsek a jelek szerint már a római hódítás előtt összeköttetésben állhattak a rómaiakkal. Felévezredes uralmukat a rómaiak aránylag kevés véráldozattal törték meg. A kelta telepek római kolóniákká alakultak át. Pannónia megszállása Tiberius légióival a Kr. utáni első évtizedben, kettéosztása Traján alatt a második század elején ment végbe. A Balaton (Lacus Pelso) vidéke közigazgatási és katonai tekintetben Felső Pannóniához tartozott.

A Balaton partvidékének mindössze egy katonailag jól megerősített pontja volt: a soktornyú Valcum, a mai Fenék;² egyébként római katonaság aligha állomásozott a tó partján. Valcum azért volt ily fontos állomás, mert a Balkánt Galliával Sopianaen, Sabarián és Carnuntumon át összekötő nyugati útvonal rajta és Mogentianaen vezetett keresztül. A fenéki castrummal kapcsolatos település valószínűleg római jogú város, municipium volt. A körülvevő ingoványok és a tó közelségének köszönhette hadászati fontosságát. Valószínűleg Traján alatt épült a II. század elején, de Attila idejében már romokban hevert. Kő- és téglanyagának nagyrésze a hírneves fenéki istállóba van beépítve.

A Balatonvidék népességének zöme a római korban is a meghódított kelta népekből állhatott, de a római uralom 400 esztendeje teljesen rómaivá alakította a meghódított lakosság műveltségét. A római kultúra nyomait főleg a Balaton Ny.-i és É.-i partján találták, mert itt voltak adva a település leglényegesebb feltételei, a jóvizű források és kutak, a mindig

² Mogentianaet korábbi régészeinkkel ellentétben Alföldi A. és Radnóti A. nem Fenékre, hanem Zalaszentgrót környékére helyezik.

járható utak s a köves talaj, amely lehetővé tette a kőbányászatot utak és lakóházak építése céljából. De azért az újabb ásatások alapján megállapítható volt, hogy a Balaton déli oldalán is vezetett hadiút, Valcumon át a nagyberek alatt Tricciana (Ságvár) felé, ahol betorkolt a keleti hadiútba, mely Pécsről a Kaposvölgyben Ságváron, Kilitin keresztül a keleti Balatonparton felfelé Cimbriana (Rátót), Caesariana (Nagyvázsony) érintésével haladt Arrabona (Győr) felé. Ezt a fontos útvonalat Nagyvázsony táján vágta át az a nyomai-ban szintén jól követhető hadiút, amely Pettautól a Kanizsa melletti Korpaváron és Valcumon át vitt Győrök, Ederics, Tapolca vonalában Floriana (Csákvár) és innen egyrészt Aquincum, másrészt Brigetio (Szöny) felé.

Ha nagyobb római városok nem is épültek a Balaton mentén, az viszont kétségtelen, hogy az északi part nap-sütötte, szőlőtermő lankái sok jómódú rómaikat vonzottak a balatonmenti üdülésre és ebből a célból villák, még pedig fürdőszobás, tágas, kényelmes nyaralóházak építésére. A rómaiakat a tónak az ő fogalmaikhoz képest hideg vize fürdésre nem igen csábította, ők a forró thermákhoz szoktak és ezért villájukat hypocaustummal, földalatti fűtőcsatornázzal kapcsolatos fürdőhelyiségekkel látták el. Ilyeneket és egyéb épületmaradványokat találtak többek közt Fonyódon, Fenéken, Győrökben, Gyulakeszin, Ságpusztán, Füreden, a csopaki Kókoporsó-dűlön, Felsőörsön és Kenesén.

Hogy a víz át ne lépje határait és közvetlenül a Balaton partjára épített nyaralókat el ne árassza, gondoskodni kellett a felesleges víz levezetéséről. Aurelius Victor IV. századi történetíró Galerius császárról említi, hogy a balatonparti rengeteg erdőt kiirtotta és a tó fölös vizét a Dunába levezette. Ez valószínűleg a Sió útján történt, amely csatornának kifolyása nem a mai helyén, hanem ettől közel 3 km-re keletre lehetett, ahol egy római eredetű vízmű vagy zsilip nyomaira akadtak. Csak a Szántód és Fonyód közti parton nem találták idáig a római település biztos nyomait, egyéb pontjain a tó-partnak 60-nál több lelőhelyet sorolnak fel régészeink.

A római műveltség emlékeiből igen sokat elpusztított a népvándorlás. Legtöbb szegényes emléke ennek a műveltségben szűkölködő kornak Keszthelyen és környékén jutott napvilágra, ahol az ásatások több ezer népvándorláskori sírt

tártak fel. Az anthropológusok által megvizsgált koponyákból ítélve, a Balaton környékén hún, szarmata, osztrogót, longobárd és avar népek laktak a szláv beszívárgás és a magyar honfoglalás előtt. A longobárdok 42 évig (568-ig) tanyáztak e vidéken, mikor Alboin Pannoniát a vele szövetséges avar kagánnak engedte át. Az avar uralom két és fél századig tartott és Nagy Károly győzelmes hadjáratai folytán 800 körül ért véget. Az avarok idején szivárogo be nagyobb rajokban a szlávság, mert a lovas, harcos avar népnek megélhetéséhez szüksége volt földművelő alattvalókra. E korból kevés biztos emlék maradt ránk: lehet, hogy a földvári, boglári, fonyódi és tihanyi földvárak avar eredetűek, az is lehet, hogy keltakoriak. Van olyan vélemény is, hogy középkori „mentsvár”-ak voltak.

A szlovén Privina rövid uralmának Nagy Károly frankjainak az avarok feletti győzelme egyengette az útját. Privina Jámbor Lajos hűbéreseként kapta a Dunántúl Ny.-i részét, ahol 850 körül mocsarak által is jól védett, erős „sárvárat” (Moosburg vagy Mosaburg) épített székhelyéül, a mai Zalavár helyén, egy régebbi, állítólagos római erőd romjaira. Mikor 859-ben a Lajos király ellen fellázadt Karlman emberei Privinát megölték, fia Kocel a királyhoz menekült, aki őt 861-ben visszahelyezte Mosaburgba. Kocelt a szláv emlékek *Balaton* *fejedelem*nek nevezik. Kocel uralma 876-ban történt haláláig tart, amikor a hűbér visszaszállt az adományozó bajor király utódjára, Karlmanra; ez törvénytelen fiának, Arnulfnak engedte át a sok vihart látott országot. Arnulf alatt a vele haragot tartó nagybátyja, Vastag Károly ösztönzésére Sztatopluk tűzzel-vassal pusztítja a Dunántúlt (883—84). Mikor Arnulf kerül a nagy birodalom örökébe (887), Sztatopluk ellen szövetségeseiül hívja meg a magyarok előcsapatait, akik a morva királyős 894-ben bekövetkezett halála után a felbomlott szláv birodalomnak ezt a részét is pár év alatt végérvényesen meghódították.

A rövid dicsőségsű szlovén uralomnak semmi más

emléke nem maradt a Balaton partján, mint az elég nagyszámú szláv eredetű helynév (Udvari, Tihany, Arács, Paloznak, Balaton stb.).

A frankok és bajorok már Nagy Károly óta keresztények voltak; Jámbor Lajos térítette át a kereszténységre hűbéresét, Privinát is, és így a Balatonvidék megtérítése is a frank uralom védőpajzsa alatt bajor földről bevándorolt papoknak köszönhető. Ezek az egyházi telepések nyugati műveltséget hoztak be az országba és nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a Balatonvidék korán az ország legpolgárosodottabb része lett.

A honfoglalás magyarjai a Balaton vidékét letelepedésre kiválóan alkalmasnak találták, s az északi, úgy mint a déli partot már ekkor megszállták Árpád fejedelem és legelölkelőbb vezértársa nemzetségei. Bulcsú vezér apjától, Kál *horkától* (legfőbb bírói méltóság) vették nevüket a szép káli völgy falvai (Köveskál, Szentbékál, Mindszentkál). Őrs, Bogát, Szalók, Jutas, Fajsz, Koppány Balaton-közeli községek is honfoglaló vagy kalandozó hadnagyok nevét őrizték meg. Bulcsútól származott a Lád nemzetség, melynek Lábdi körül voltak birtokai. Tomaj és Ederics besenyő település lehetett. Ugyancsak az első Árpádok alatt történt besenyő betelepedés emlékét őrzik a Fonyód melletti Fehér- és Feketebézsény helynevek.

Szent István korában a Balaton vidéke, jelesen Veszprém és környéke lesz — úgyszólván — kulturális központja a kereszténnyé vált magyar birodalomnak. A megyerendszer a Balaton körül már Szent István alatt kialakul. A tihanyi apátságot 1055-ben I. András király alapította; az altemplom ma is árpádkori formájában látható. Az alapító levél a benne előforduló helyrajzi szavak nagy száma miatt legrégebb magyar nyelvemlékünk.

Békefi tudós munkája 400-nál több balatonmelléki középkori templomról és 80 szerzetes egyházzól említ

hiteles adatokat; ezek közül nagyszámú templom ma már csak omladékaiban áll és sok plébánia is teljesen megszűnt azóta. Számos árpádkori község, ha nem nyom nélkül pusztult el, gyéren lakott pusztává, 2—3 épületből álló majorrá szegényedett. (Ecsér, Saagh, Apáti, Máma, Csittény, Sándor, Töreki, Szántód, Rád stb.)

Hiteles adatunk vajmi kevés került ugyan napfényre a Balatonvidék településtörténetéről az Árpádoktól a XVIII. század elejéig, de annyi bizonyos, hogy a török hódoltság előtt jóval több volt itt a lakott helyek száma, mint III. Károly idejében. A tatárjárás a tó mellékét eléggé megkímélte, de annál jobban feldúlta a törökvész másfélszázados vihara. Falvak egész sora pusztult el, a nép az erdőkbe rejtőzött, az egyházi élet szünetelt, a lakott helyeket a török és a velejött szolganép, főleg a rácság szállta meg, mert a hódító ennek adta a földet, hogy helyette megművelje.

Mivel a hosszú hódoltság alatt a vármegyék határai elmosódtak, Esterházy Pál nádor 1696. évi leiratával újra megállapították Somogy, Tolna és Baranya határait. E szerint Somogy ÉK.-i határául a Siót jelölték meg, az ilyenformán Somogyhoz tartozott helységek felsorolásában Fok és Szabadi is szerepelnek, melyek ma Veszprémmegyéhez tartoznak.

A Balatonvidék a kurucvilág idején is sok harc és sarc színhelye volt. Heister csapatai 1705-ben Kilitinél megverték ugyan Károlyi menekülő kurucait, de mikor a következő évben Bottyán János lesz a dunántúli kurucok vezére és a Siótoroknál — francia mérnök tervei szerint — erős sáncokat, redoute-ot épített, innen évekig sikeres portyázásokat folytat Domonkos Ferenc dandárnok hajdúezrede a labanc császáriak ellen.

A III. Károly korában 1715-ben végrehajtott és 1720-ban megismételt nagy országos összeírás — melyet Acsády Ignác dolgozott fel — nyujt először hozzávetőleg valószerű képet a Balatonkörnyék népességi

viszonyairól és társadalmi összetételéről is. E szerint a Balaton partját 1720 körül mindössze 6620 lélek lakta 39 helységben. Evvel szemben a Hunyadiak korában 49 községben sokkal számosabb lakosság élt. Az 1720.-i községek közt több olyan helység nem szerepel, amely régi település ugyan s ma már jelentékeny faluvá fejlődött, de akkoriban még vagy már nem volt község jellegű. Balatonszentgyörgy pl. akkor még csak Berény pusztája lehetett. Épp így nem szerepel mint község Zamárdi sem, ellenben ott találjuk község gyanánt az ősi Szántódot. Az összeírás szerint Lelle csak 1717-től fogva települt, pedig az 1332. évi pápai tizedjegyzékben Lelye már egyházas helyként fordul elő.

Bél Mátyásnak 1730 körül készült kéziratosa — e sorok írójától most sajtó alá rendezett — Somogy- és veszprémmegyei földirata (Notitia Hung. novae etc.) szintén nem említi Zamárdit, de még Boglárt sem a parti községek sorában; ez utóbbi, éppúgy, mint Fonyód (község csak 1906-ban lett) várdombjával foglal helyet a leírásban. Pedig Boglár — Baklár néven — már 1389-ben mint révhely is szerepel a tihanyi apátság birtokai közt. Viszont a mai Battyán pusztája, mint fontos révátkelőhely Fenék felé, hajósoktól és halászoktól népes helység volt még Bél idejében. A veszprémmegyei parti községek — a csak 1877-ben községgé vált Almádi pusztát kivéve — mind részletesen vannak tárgyalva Bél kéziratosa földrajzában. Zalamegye Béléle topográfiája — sajnos — töredékesen maradt ránk: a Balaton körül csupán a várak (Szalavár, Fenékvár, Keszthely, Szigliget, Csobánc, Tihany, továbbá a bortermő Badacsony, Kővágóörs, Al- és Felsőörs, végül Füred savanyúvize (Acidulae) vannak ismertetve.

A zalamegyei 25 községből nem szerepelnek az 1720.-i összeírásban Akali, Gyenesdiás, Salföld, Udvari, Vonyarcvashegy és Zánka. A legutóbbi 1736-ban még pusztája volt, s ez időben szállták meg a Tótvázsonyból

bejött svábok. 1719-ben népesült Udvari, 1720 körül Salföld, a XVIII. század folyamán Akali és Örvényes, s végül a XIX. század derekán Gyenesdiás és Vonyarcvashegy, melyek eladdig Keszthely szőlőhegyei voltak.

Ha az 1720-as összeírás népszámát (6620) az 1939-es adatokkal (74.727) összevetjük, azt látjuk, hogy két évszázad alatt a lakosság száma a Balaton partján tizenegyszer akkora lett.

2. Balatonparti várak

Békefi Remig kutatta fel a Balatonkörnyék várainak középkori történetét is. Az utóbbi években a BIB. megbízásából Fára József, Zalavármegye v. főlevéltárosa folytat széleskörű levéltári kutatásokat a balatonparti várak multjáról. (Népszerűen ismerteti a vár- és templomromokat Margittay R. BIB. B.-i Kvt. 6). Ezeket a várakat a tatárjárás után IV. Béla király azon rendeletére emelték, hogy lehetőleg minden főúr vagy egyháznagy, akinek erre alkalmas helye van, „erősségeket építtessen, hova a nép veszedelem idején menekülhesen.” A felső oldalon Tátika, Rezi, Szigliget, Csobánc és Tihany várak, az alsó oldalon Fonyód és Fejérvő érdemelnek megemlítést. Tátika és Rezi egy ideig Laczkfy István nádor tulajdonában voltak, később a gersei Pethőké.

Tátika várának csak néhány fala maradt meg, de ezek is tanúskodnak egykori erősségéről. *Rezi* vára is romokban hever az erdős hegytetőn, de nyugati falának egy része még látható.

Szigliget vára 1262-ben épült fel. Azért adja IV. Béla „a Balatonnak egy *szigetét*, melynek hegye erődítésre alkalmas”, a pannonhalmi apátságnak, hogy ez itt várat építsen a környékbeli népség védelmére. Oly szép lett a vár, hogy a király kedvet kapott reá és cserébe — 3 faluért — átvette az apátságtól, s azóta Szigliget királyi vár volt. Bada-

csontomaj 1344-ig a szigligeti vár tartozéka volt. Ekkor Nagy Lajos király Laády Lőrinc fia Istvánnak adományozza. Lábdí ettől a nemes úrtól vette a nevét. (A „b” csak utóbb került Lábdí nevébe hamis névértelmezéssel.) 1445-ben Szigliget már Ujlaky Miklós birtokai között tűnik fel. 1526-ban II. Lajos király Szigliget várát a Lengyeltóti Lengyeleknek adományozta. A vár a XVII. és XVIII. században is rövid megszakításokkal a Lengyel család kezén maradt, miként ezt a vár alatt lévő régi kapu 1787-ből való, most is olvasható feliratai igazolják. Romokban hever, de néhány fala még jól látható a Balatonról is.

Csobánchegy 376 m magas tetején már 1255-ben elkezdték a vár építését. 1300-ban a vár a Rátóti Gyulafi családé. Rövid ideig a rokon Gersei Pethők parancsolnak benne, de azután is 1669-ig a Gyulafiak kezén találjuk. Tőlük ez évben Esterházy Pál szerezte meg, akit e végvár kapitányává nevezett ki a király. Rákóczi idején (1707) Rabutin császári vezér serege a vár alatt vonult el, melyet Szász Márton kapitány és 30 hajdú őrzött. A várból az alatta vonuló seregre löttek, mire a németek ostrom alá vették a várat, de véres fejvel kellett elvonulniok, mikor egy golyó magát a parancsnokló Kreuz tábornokot is leterítette. A vár csak romjaiban áll manapság Gyulakeszi község felett, s a Balaton felől regényes képet mutat a csonkakúpos hegy bal vállán.

Tihany várát az apátság alapította a tatárjárás után. Az Anjouk után hosszabb ideig világi urak voltak a vár élén, de már 1486-ban Albert apát vette birtokába, aki világi ruhát vett fel és hadat szervezve, a szomszéd birtokokat pusztította, mire nagyvászsonyi Kinizsi Pál csapataival meglepte, elfogta és elevenen elégettette. 1527-ben Ferdinánd elveszi a várat a Zápolya-párti apáttól és Csóron Andrásnak adja. Ez időtől fogva Tihany királyi vár volt II. Rákóczi Ferenc koráig. A török hódoltság idejéből Gyulafi László és Piski István tihanyi kapitányok neve, mint a vár bátor és okos védelmezőie maradt fenn. Gyulafi László, aki később Veszprém kapitánya lett, több ízben hívta ki párviadalra a híres vitéz Musztafa budai pasát; utódja, Piski István pedig Ibrahim endrédi agát szólította fel a *Balaton jegén* való kopjatörésre. Igaz, hogy eléggé kiesett a vár a török hódító útjából, de való az is, hogy egy napig sem volt Tihany ellenség kezén.

Fonyódon a pannonhalmi apátságának volt várkastélya. Károly főherceg 1563. évből való jelentése szerint a fonyódi vár a Balaton egyik *szigetén* épült s a legerősebb várak közé tartozott. Magyar Bálint, Nádasdy Tamás vitéz kapitánya volt a vár ura. A főherceg úgy véli, hogy Magyar Bálintot csak a vár kézrekerítésével lehetne elfogni, ezért azt javasolja, hogy a fonyódi várat ostrommal vegyék be. De mivel nem látszott észszerűnek, hogy a Balatonvidéket megfosszák attól a vezértől, akitől a törökök legjobban tartottak, a király nem fogadta meg a főherceg kalandos tanácsát.

Fejérkő, máskép Katonavár, Kőröshegytől délre, Kereki község mellett, a Balatontól 7 km-re emelkedett. 1396-ig királyi vár volt, ezután a Marczaliaké, 1474-től fogva a Báthori családé. Kőröshegy község is Fejérkő várához tartozott, melynek ma már csak alacsony omladéka láthatók.

A törökök kitakarodása után I. Lipót parancsára megkezdődött a várak lerombolása, így a balatonpartiaké is, azon a jogcímen, hogy ezentúl nem kell már idegen betöréstől tartani. Pedig a csobánci kurucok híres védelme megmutatta, hogy nemcsak a török, hanem Bécs ellen is jó szolgálatot tehettek a várak. A XVIII. században végre megszűnnek a fegyveres párt harcok, s a balatonmenti várak valóban elvesztik létjogosultságukat. A hegyek és lankák a békés szőlőművelés munkájától és örömeitől lesznek hangosak, a Balatont kezdik felfedezni, partjait benépesíteni az üdülést keresők, s a településnek lendületet ad a meginduló és egyre elevenülő vendégforgalom.

3. A Balatonpart műemlékei

A Balatonpart ősi kulturájának nagyszámú emlékét tartja számon a Műemlékek Országos Bizottsága, melynek kiadványai alapján rámutatunk a nevezetesebb műemlékekre. Ezek fennmaradásának, sajnos, vajmi csekély erejű biztosítóka a MOB. katalógusaiban való megörökítés. Nem egy nagybecsű maradvány lett azóta

is a műveletlenség, kapzsiság és nemtörődömség áldozata. Ezek az elszomorító tapasztalatok indították arra a Balatoni Intéző Bizottságot, hogy a törvényes védelemre érdemes természeti szépségek mellett a balatoni mult művészi becsű emlékeit is gondozásba vegye. Az együttműködés a Műemlékek Orsz. Bizottságával most már folyamatban van, és így jogos a bizodalom, hogy a balatoni műemlékek védve lesznek az emberi önzés és gondatlanság kártételeitől.

A műemlékek felsorolásában Siófokról nyugat felé indulva, helyrajzi sorrendet követünk s a vázlatos leírásban Csányi Károly műegy. tanár (A B.-környék középkori templomai) kitűnő tanulmányára és Dornyay B. pontos útikalauzára támaszkodunk.

Köröshegy: csúcsíves, egykor ferencrendi, egyhajós téglatemplom, a XV. századi egyházi építészet egyik legbecsesebb műemléke. 1907-ben stilszerűen restaurálták.

Szemes: a gót eredetű templom szentélyének É.-i belső falába illesztett renaissance szentségtartó fülke a XVI. századból; Dornyay szerint Mátyás király Buzlay nevű főajtónállója készítette.

Keresztur: barokk-rokokó ízlésű, művészi freskókkal díszes pléb.-templom, benne szépen faragott tabernaculum (1757).

Berény: régi plébániatemplomából csak a részben csúcsíves szentély és a támfalak maradtak meg. Becses a csúcsíves szentségtartó fülke.

Keszthely: számos műemléke közül kiemeljük a római domborműveket és feliratos köveket a hercegi kastélyban, a ferences csúcsíves pléb.-templomot és zárdát, ugyanitt Lackfy nádor vörösmárvány síremlékét (1397) s a szenteltvíztartót (1461). A Balatoni Múzeumban több mint tízezer becses régiség.

Hévíz melletti *Egregy* felett a XII. századi nemes formájú román templom, oromzatos, kősisakos, négyemeletes tornyával, ennek ikerablakaival. „Árpádkori műemlékeink gyöngye”.

Győrök: római épület (őrállomás) alapfalai; a Szentmihálydomb római épületmaradványaiból épült valószínűleg a rég rombadőlt váracska és később a kápolna.

Kisapáti feletti *Szentgyörgyhegy* Lengyel-kápolnája barokk-rokokó faragású oltára és tölgypadjai; az 1932-ben kiásott, de vandál módon széthordott román kápolna alapfalai.

Szigliget temetőjében a XIII. századi ú. n. avasi románkori templom, kősisakos tornya bazaltból épült; körülötte római telep nyomai. A merészen feltörő várhegyen a Tóthi Lengyelek hajdan erős várának omladékai.

Badacsony szőlőhegy: Hetey-villa (most Esterházyé) alatt egykor román stílusú templom; az emléktáblával jelölt, múzeumot is magában foglaló Kisfaludy-ház, a költő régi présházából; Ranolder püspök 1857-ben emelt kőkeresztje a Harangozóbörcön.

Csobánc: a várból már csak a donjon egy része és a falak támpillérei állnak; a hegyoldalban, részben présházzá alakítva, románkori félkörös szentélyű templom maradványa.

Salföldtől délre, az erdőben a pálosok kolostorának romjai; a vele összeépült gót stílusú templom falai még állnak, a déli falban 3 csúcsíves ablak.

Kékkút római leletekben feltűnő gazdag; épületmaradványok feliratos oltárkövel, sírkövekkel.

Köveskál déli határában Pusztaszentegyház néven ismert késő románkori templomrom.

Révfülöptől ÉNy.-ra *Ecsér* elpusztult község háromhajós román templomának romjai a XIII. századból; a félkörös szentély és a főhajó árkádjai figyelemreméltók. Tornya csak néhány év előtt omlott össze.

Rétsarok pusztán, Révfülöptől Ny.-ra, a B.-től száz lépésre római épületmaradványok.

Révfülöp v.-állomás mellett XIII. századi templom vörösköves romjai; a Fülöphegy lábánál egy présház falában római feliratos kő.

*Ságh-puszt*a temetőjében az egykori falu templomromjai; mellette római épületek alapfalai, apsisai,

Zánka román ízlésű templomának (ma ref. templom) szentélyfalaira barokk tornyot emeltek; a szószék oszlopain lefelé fordított római oszlopfők egy közeli vízparti római fürdőből (Vérkútról?).

Szentantalfa határában Szt. Balázs románkori temploma romjai; későbbi gót kapuzat.

Alsó-, Felső- és Kisdörgicsén román templomok romjai; Alsód.-én a templom egykori falképei, Felsőd.-én pannóniai szoborművek, feliratos kövek.

Örvényes temetőjében középkori templomrom, szentélye román stílusra vall; a B.-ban római falmaradvány.

Aszófőtől 7 km-re ÉNy.-ra, Nemespécsely fölött a Pusztavár hatalmas romja, kápolnamaradvánnyal.

Aszófőn, a vasútállomás közelében kis átmeneti stílusú, XIII. századi templom festői romja; gondosan faragott, finom hatású, gömbdiszes ékítmény a homlokzat ívsoros párkányán.

Tihany: a barokk stílusú apátsági templom alatt legrégebbi románkori műemlékünk, az I. András sírkövét mutató egyszerű, háromhajós, dongaboltú templom; Apáti egykori község egyenes zárású, XIII. századi románkori templomának romjai; az Apáti domb lejtőjén Csányi K. műegyetemi tanár villája alatt római, hypocaustumos épületmaradványok; az elpusztult Újlak község (a rév felett) XIII. századi templomának egyik szentélyfala. Az északi hegyoldal bazalttufájában gör. kel. barlangkolostor maradványai, melyekből ma öt csoport látható. A BIB. további feltárását tervezi a *barátlakásoknak* nevezett romoknak.

Füreden, a régi temetőben egykori kolostortemplomnak romjai a korai gót korból; a ref. iskola közelében római fürdő-épület nyomai; a ref. templomban két feliratos kehely a XV. és XVI. századból.

Arács és Füred közt láthatjuk a balatonvidéki nemesi építkezés egyik legszebb emlékét, a barokkizlésű Gombáskuriát.

Arács empire stílusú kat. templomát gróf Esterházy K. egri püspök építtette. (A temetőben álljunk meg Lóczy Lajos vöröshomokkőből épült, bronzreliefes síremléke előtt.)

Csopak régi, csúcsíves bejáratú temploma összedőlt, de az egykori szentély melletti románkori tornya megvan még; 1848-ban feltalált római melegfürdő (caldarium).

Felsőörs: az 1200 táján épült, eredetileg egyhajós, román stílusú prépostsági templom a B.-vidék legbecesebb építészeti műemléke. Bíró Márton prépost, később püspök idejében bővült háromhajóssá; erőteljes, zömök tornya és alakokkal díszes, oszlopos kapuzata figyelemreméltók. A szószék és a szobordíszes főoltár barokk.

Szentkirályszabadja pléb.-temploma hat század stílusváltozatait tünteti fel; félkörös szentélye még románkori, a támpillérek és a torony ablakai gót stílust mutatnak.

Vörösberény fallal körülerősített ref. templomának egy része XIV. századbéli. A kat. pléb.-templom falain és 3 kupoláján Dorfmeister-stílusú festmények Buffler Gáspár jezsuita ecsetje alól.

Máma-pusztá templomromja XIII. századi, románkori eredetű.

A Balatonvidék régészeti emlékeinek kisebb részét őrzik a Magyar Nemzeti Múzeumban, a szombathelyi múzeumban, a győri bencések múzeumában, a veszprémmegyei (Laczkó Dezső és Rhé Gy. idejéből) és a somogymegyei múzeumban. Túlnyomó részére, így a fáradhatatlan Csák Árpád és Sági János gyűjtéseire, az 1923 óta épült, főleg Festetics herceg adományaiból létesült, 1932-ben megnyitott pompás Balatoni Múzeumban vigyáznak Keszthelyen.³ Az óriási anyag szakszerű átrendezése Dornyay Béla igazgatása (1940) óta folyamatban van. A jegyzékbe vett állomány (régészet, természetrajz, képtár és könyvtár) meghaladja a 28.000 darabot. Valóságos múzeumot rejt magában a keszthelyi Festetics-kastély is, melynek kincsei közül ki kell emelnünk Kinizsi Pálné imakönyvét és az ú. n. keszthelyi kódexet 1522-ből. A hercegi könyvtár kb. 50.000 kötetből áll.

Hogy a Balaton körüli műemlékeket és egyben a balatoni táj szépségeit minden érdeklődő, főleg a természetjáró fiatalság részére jobban megközelíthetővé tegye, a BIB. a Magyar Turista Egyesülettel 15 éves programot dolgozott ki utak, turistajelzések, menedék-

³ A Balatoni Múzeum Egyesület főkép Lovassy Sándor és Csák Árpád buzgólkodására alakult 1898-ban. Első és idáig egyetlen évkönyve (1903) kiváló szakemberek, mint Lóczy, Cholnoky, Lovassy, Kuzsinszky, Csák, Darnay, Gaál Gaszton értékes tudományos dolgozatait foglalja magában.

házak, forrásfoglalások, kilátóhelyek és pihenőpadok létesítése céljából. Ennek a tervnek megvalósítását a BIB. évente tekintélyes összegű támogatással segíti elő. Így létesült az utolsó években az alsóörsi Horthy Miklós-kilátó turista-hajlékkal és Badacsonyan a Rostó nevű magyar stílusú menedékház.

4. A Balatonmellék néprajza

A múzeumokban őrzött balatoni koponyák és csontvázak vizsgálatából Bartucz Lajos, aki a Lóczy-féle monográfia részére Jankó János embertani gyűjtését feldolgozta, azt a megállapítást tette, hogy az ázsiai lezármas a balatonvidéki lakosságban is jól felismerhető.

Bartucz több száz nőről és sok ezer tanulógyermekről készített felvétellel egészítette ki Jankónak 300-nál több férfiről felvett adatait, s ezenkívül a múzeális csontmaradványokat is feldolgozta. Vizsgálódásaiból kiviláglik, hogy szomatikus jellegek (termet, szemek színe, haj színe, koponya alakja) tekintetében a balatonkörnyéki lakosság embertanilag éppen nem egységes. Legalább hat szomatikus elem keveredéséből alakult ki a népesség, melynek nagyobb része törzsökös, ősi magyar. Az idegen elemek német földről és a szláv országokból vándoroltak be. A csontvázak és koponyák vizsgálata azt mutatja, hogy a balatonvidéki magyarság közt található idegen elemek nagyobb része nem előzte meg itt a magyarságot, hanem követte azt és főleg a tatár- és törökdúlás folytán elvándorolt lakosság helyére nyomult be.

A balatonparti lakosság néprajzi viszonyait Jankó János, Herman Ottó korán elhunyt kiváló tanítványa, négy évtized előtt nagy utánjárással végzett tanulmányai tárták fel, és ez a lelkiismeretes munka ma is alig szorúl egyéb kiegészítésre, mint az újabb statisztikai felvételek adataira. E sorok írásakor, mikor az 1941.-i népszámlálás épp folyamatban van, még csak az 1939 nov. 18.-i összeírás adatait tudjuk felhasználni.

Három vármegyének 45 községe osztozik a tó víztükrén. Az egykori Kisbalaton melletti négy községet (Vörs, Zalavár, Sármellék, Égenföld) már nem számíthatjuk a balatonparti helységek sorába, mert semmi részük sem a tulajdonképeni Balaton víztükrében, sem tavunk gazdasági vagy kulturális továbbfejlesztésében nincsen.

A községek és üdülőhelyek, valamint nyaralótelepek felsorolását legfontosabb adataikkal függelékben közöljük.

Közigazgatásilag Veszprémmegyét Somogytól a Siócsatorna, Somogyot Zalától a Zala-folyó választja el. A megyék vízhatárát képzeletbeli vonalak alkotják, még pedig a zalai Balatont a veszprémitől és részben a somogyitól az a légvonal választja el, amely az Alsóörs és Almádi közti híres régi betyárcsárdát (most káptalani erdészlak) a Siótorokkal köti egybe; a tó hossz tengelyében pedig a három megye Balatonja közti hártárt az akarattyai nagyfa és a tihanyi klastromtorony közti vonal alkotja.

A déli részen a tó lapos, korábban ingoványos, éppen nem állandó partvonalának megfelelőleg a falvak a víztől távolabb eső dombhátakon épültek, míg az északi részen, hol a víz ösidők óta a köves hegylábakat nyaldosta és kiöntéseitől nem kellett tartani, már a rómaiak is bátran építkeztek a Balaton közelébe. A déli oldal homokturzásain épült új fürdőtelepektől eltekintve, a legmélyebben épült község Siófok (109 m, a Balatonvízszín 104 m), a legmagasabban épült Tihany (189 m).

Az alsó parton 17 község, a felsőn 28 osztozik a Balaton vizein és partjain; egymástól való átlagos távolságuk, főterüktől mérve, a déli oldalon 6.3 km, az északi részen 3.6 km.

A Balatonpart 45 községének kerek 75 ezer főnyi lakosságát a községek 1270 km²-nyi összterületéhez viszonyítva, a balatonmenti népsűrűséget 59-nek találjuk. Ha azonban a Balaton 600 km²-nyi víztükrét a fenti összes területből levon-

juk, akkor a 112 lélekszámot kapjuk a balatonparti népsűrűség mutatójául. Evvel szemben az országos népsűrűség 93, a három balatoni megye átlagos sűrűsége 65.

Legrohamosabb — az átlagos évi fél százalékot több mint háromszorosan meghaladó — népszaporodást a következő községek mutatnak a most letelt félszázadban:

	1890	1930	1939
Almádi.....	296	1311	2194
Vörösberény	792	2279	3532
Fonyód (1910)	1080	1663	2265
Boglár.....	951	2199	2617
Lelle	1085	2147	2682
Zamárdi	898	1395	2055
Füred	1788	3149	3512
Badacsonytomaj	1560	2656	2648

Az utolsó 9 évben Almádi és Vörösberény népességének felduzzadása — a jó közlekedéstől elősegített fürdőkultúrán kívül — a fűzfői ipartelepek nagy munkáskeresletében, Badacsonytomaj stagnálása pedig a korábban erős néptömörülést okozott bazaltbánya üzemcsökkentésében és a munkásnépnek Szepezd (új bányák nyitak a közelben) és Fűzfő üzemeihez történt vándorlásában találja magyarázatát.

Kétszáz évre visszatekintő népesedéstörténeti vizsgálódásaink alapján a fejlődés legfőbb hatóerőit a következőkben véltük megállapíthatóknak: közút és vasút, fürdőkultúra, telkesítés és nyugdíjastelepülés, bánya- és gyári üzem, magasabb iskolák, közigazgatási székhely, hajókikötő és vízisport, halászat és halipar, gyümölcsstermesztés és szőlőművelés. Ezek a néptömörülést előmozdító tényezők természetesen egymásba kapcsolódnak és egymást erősítik. Viszont a demográfiai fejlődést gátolják a következő sajnálatos adottságok: rossz és kevés termőföld, kedvezőtlen földbirtokmegoszlás, az egyke ragálya és a fürdőzésre alkalmatlan parttól eltávolodott település. Annak megvilágítására, hogy mit tesz a népesedés fejlesztésére a jó fekvés, jó part, közút, vasút és a fürdőkultúra, álljon itt néhány

összehasonlító számadat Fényes E. 1840. évi és az 1939.-i összeírás statisztikájából: Siófok 1085-ről 4428-ra, Boglár 357-ről 2617-re, viszont Keszthely 6740-ről csak 11.495-re, Akali 258-ról 392-re, Tihany 839-ről 1041-re szaporodott, Örvényes pedig 246-ról 209-re apadt.

Anyanyelv tekintetében az egész Balatonpartot tiszta magyaryelvűnek vehetjük, az egy Örvényes falucska kivételével, melyet a törökdülés után a tihanyi apátság pfalzi németekkel népesített be; de ezek utódai is kevés kivétellel jól beszélnek és írnak is magyarul.

Vallás szempontjából a róm. katolikusok száma erősen gyarapszik a reformátusok rovására. 1790-től 1890-ig a kat.-ok közt a születések száma 72%-kal emelkedett, a ref.-ok közt 23.5%-kal csökkent. Ez a kirívó aránytalanság azóta sem enyhült, inkább fokozódott. Pl. Füreden az összes 1890.-i népszámból ref. 1140 volt, r. k. pedig 550; 1930-ban az arány megfordult: r. k. vallású volt 1930, ref. csak 939. Ennek magyarázata főként a ma már nemzeti veszedelemnek felismert egyke-rendszerben keresendő. A ref.-ok legnagyobb számban laknak Füreden kívül Kenesén és Kajáron, az ág. ev. vallásúak Kövágóörsön és Zánkán. A zsidók száma száz év előtt a Balatonpart akkori lakosságának kb. 2.5%-a volt, 1930-ban több, mint 4%, azóta erősen fogyott. Legnagyobb számban laknak az ipart és kereskedelmet leginkább üzö Keszthelyen, Siófokon, Füreden és Bogláron; tíz, főképp zalai községben egy sincs belőlük.

A lakosság vándorlása tekintetében megállapítható, hogy a tó északi és déli partja közt a népesség kicserélődése főképp Tihany és Zamárdi, meg Révfülöp és Boglár közt észlelhető, egyébként a nagy tó erősen szétválasztja a partjain élőket. Csupán vincellérek, halászok és hajósok költözködése folyik állandóan a szegényebb zalai partról a jobban fizető somgyira.

Már a rómaiak idejében foglalkoztak az északi partiak *bortermeléssel*; a zalai „Riviéra” (Lóczy elnevezése) nap-sütötte terraszaik érthetően csábították őket a szőlőgazdálkodásra. A mai présházak jórésze épült római villák és pincék alapjaira. 1873-ban Keleti K. statisztikája szerint a Balaton-part 50 községe közül csak kilencnek nem volt szőlő a határában. Az északi parton 66.000 hl, a délin 12.000 hl bor termett, összesen 11.000 kat. holdnyi szőlőterületen. 1890-ben és a rákövetkező években azonban a filoxera óriási károkat okozott a nemesebb borokat termő felsőparti szőlőkben. A kormány nagyszabású népjóléti akciót indított meg ekkor, hogy a filoxera által sújtott zalai szegény népnek a déli homokos, immunis partszegélyen juttasson földet letelepülésre, gyümölcs- és szőlőtermelés céljaira. Ekkor létesültek — gróf Széchenyi Imre kormánybiztos buzgólkodására — Máriatelep és Keresztur apró szőlőültetvényei, amelyek alapjai lettek a később kifejlődött népes fürdőhelyeknek. Szalay Imre lellei földbirtokos mutatott rá példát a 90-es évek elején, hogyan lehet a futóhomokkal borított parti túrzásokon hasznothajtó borgazdaságot létrehozni (Chateau Szalay).

Darányi Ignác minisztersége alatt 1910-ig az északi parton is mindenütt életre keltek a megújított szőlők, sőt még régi szántókat is szőlő alá forgattak meg. 1910-ben már a termő szőlőterület kerek 8000 kat. hold volt 26.000 hl termeléssel. A háború kitörésekor nagyobb terület volt a Balaton körül szőlőkkel beültetve, mint a vész előtt. A megújítás részint amerikai, ellenálló vadvesszőkbe ojtott fajokkal, részint hazai termőtökékkal történt. Lovason, a balatoni körút mellett állami amerikai szőlőtelep létesült 22 kat. holdon, honnan különféle síma és gyökeres amerikai vesszőket lehet olcsón beszerezni. A Badacsony tövében állami mintapincét építettek, s az Esterházy hercegi uradalom meg a zirci apátság is mintaszerű borgazdaságot létesítettek a romantikus, daltelt hegylejtőn.

1929-ben, a nemes balatonmenti borok jobb értékesítésének elősegítésére a kormány rendeletileg szabályozta az ország borvidékeinek új elnevezését. Az 1938: XXXI. t. c. megalkotta a szőlő- és gyümölcs-gazdálkodás új rendjét, s ennek során a felső balatonparti községek szőlőit Szigligettől Felsőörsig a Badacsony—Füred—csopaki borvidékbe, a többi zalai balatonparti szőlőket a balatonmelléki borvidékbe, a

déli parti szőlőket pedig, melyek nagyobbára homokiak, a dunántúli borvidékbe sorozta. Megállapították továbbá annak a 14 legnemesebb borfajtának nevét, melyeket fokozottabb védelemre tartanak érdemesnek, melyeknek eredetét tehát a hatósági ellenőrzés során származási bizonyítvánnyal kell igazolni. Az ország e 14 legfinomabb borfajtájából nem kevesebb, mint öt visel „badacsonyi” melléknevet, ú. m. badacsonyi rizling, kéknyelű, auvergna, furmint és muskotály.

A halászás is egyik ősfoglalkozása a parti lakosság-nak. A halászat joga azonban, mint egyik része a víz-jognak, mindig a part- és mederbirtokos földesuraké volt, akik ehhez királyi adományozás révén jutottak, amint ezt már első árpádkori királyaink oklevelei tanúsítják. A halászati jogot kaphatta püspök, káptalan, szerzetes rend és világi birtokos, vagyis jogi és magá-nos személy egyaránt. A legnagyobb víztulajdonosok a veszprémi káptalan, a püspökség, a tihanyi apátság, a kegyes tanítórend, a vallás- és tanulmányi alap (II. József koráig a győri jezsuiták, az ő kenesei és vörös-berényi partbirtokaik után), a nagybirtokosok közül a Festetics hercegi család, a Hunyadyak, Esterházy hercegi és grófi uradalom, Inkeyek, Jankovicsok, ezenkívül a nemesi közbirtokosságok, így az alsóörsi, füredi, zán-kai, rendesi, edericsi, lellei, kajári és többen.

A jobbágység felszabadításával kapcsolatosan a part-menti nagybirtokra mind súlyosabb terhek nehezedtek, s így földjét és vizét, egyebek közt halászati jogát is jobban ipar-kodott értékesíteni, mint korábban. Nem elégedett meg tehát többé a természetben való haljárandósággal, hanem bérlőt keresett a maga vízére. Ez a bérleti rendszer az egyes parti szakaszokon különböző időben lépett életbe, és a nép innen számítja a tulajdonkép soh'sem létezett „szabad halászat” kimúlását. A hatvanas években már kb. az egész Balaton vizét bérlők útján halásztatták. A bérlők jobbára a falusi szatócsokból vagy korcsmárosokból kerültek ki. A kilencvenes évek elején falvak szerint más és más bérlő gyakorolta a

halászatot, ami az 1888-ban alkotott első halászati törvényben körvonalazott okszerű halgazdaság megvalósítását erősen megnehezítette. Az 50 év előtt egy társulatba tömörült vízbirtokosság a XX. század első évében épp ezért a Balaton egész vízterületét egy, jobbára veszprémmegyei birtokosokból alakult részvénytársaságnak adta bérbe, amely — Jankó János szavai szerint — „a legmodernebb szerszámokkal igyekszik a Balaton halászatát kihasználni és szerződése szerint arra is törekszik, hogy okos halgazdaságot üzzön, s ne csak kifogja a halat, hanem annak szaporítására és tenyésztésére áldozatot is hozzon.”

Néprajzi szempontból természetesen, mint minden korszerű, gépekkel dolgozó üzem, a mai halászat is kevesebb és egyre kevesebb adalékot szolgáltat a multakhoz képest, de ugyanez a jelenség tapasztalható a gazdálkodás többi ágainál, sőt a népelet minden egyéb vonatkozásaiban is. Amint az egyes tájak sajátos népviselete, népszokásai, nyelvi sajátosságai elmosódnak, elszürkülnek s hova-tovább konvencionális egyforma-ságba olvadnak fel, éppúgy a balatoni szüreték és halász-szokások is lassan elvesztik egykori idillikus és költői vonásaikat. A közlekedés minden formájának gyors fejlődése csakúgy hozzájárul a népi sajátosságok, helyi szokások, tájszólások, mesterszavak elkoptatásához, mint az egyre növekvő s a főváros nyelvét, ruháját, szokásait beoltó vendégforgalom.

Tudatában az ebből származó kulturális veszteségnek és avégből, hogy a vendégforgalom ilyen irányú károsítását ne csak meggátolja, hanem hogy a még fellelhető népművészeti kincsek vonzóerejét is magának a vendégforgalomnak szolgálatába állítsa, a Balatoni Intéző Bizottság 1936-ban Tihanyban megépíttette a Balatonkörnyék *népművészetének házát*. A nádfedeles, boltíves tornácú házat két népi építészeti falukutató mérnök, v. Nászay Miklós és Tóth Kálmán tervei szerint, a helyszíni népi architektúra anyagának, formáinak

és díszítő elemeinek felhasználásával építették fel és rendezték be. A tihanyi házban készítik östehetségű falusi emberek azokat a pásztorfaragásokat, szerszámokat és dísztárgyakat, csipkéket, varrottasokat, szőttéseket és rátéteseket, melyeket az eladóhelyiségben egész éven át olcsón árusítanak is a látogatók részére. A BIB. minden évben kb. 10.000 P értékű népművészeti munkát szerez be és fokozódó mennyiségben ad ki megrendeléseket a balatonmenti falvak alkotókedvű lakosainak téli foglalkoztatására.

A BIB. a kultuszkormányval egyetértőleg a Balaton táji szépségeinek művészi formában való népszerűsítése érdekében balatoni *művésztelepet létesített*, mely minden esztendőben a Nemzeti Szalonban állítja ki művészi termelését. Évente 10—15 művészt részesít a BIB. és a kultuszkormány tanulmányi ösztöndíjban.

III. A MAI BALATON GAZDASÁGI RAJZA

1. A vendégforgalom kibontakozása. — Egyesülések. — Vízisport

A Balaton legelsőrendű gazdasági értéke a vendégforgalomban s az ezt szolgáló fogadóintézményekben, kulturális berendezésekben és sportalkalmatosságokban rejlik. Ezen a téren az elmúlt félszázadot sok jószándékú, megbecsülésre érdemes, de az átfogó koncepciót s egységes irányítást sajnálatosan nélkülöző tevékenység jellemezte.

Eleinte csak a Balaton egyes kiválóan tetterős, áldozatkész rajongói dolgoztak a part egyik-másik kiválasztott pontjának fürdőhellyé fejlesztésén, s munkásságukat a hálás utódok méltán örökítették meg emlékszobrokban, utcák és sétányok neveiben. Ilyenek voltak

— hogy csak az ismertebbeket és már elköltözötteket említsük — Óvári Ferenc Almádiban, Miháلكovits Tivadar Alsóörsön, Hajdú Tibor Füreden, Hertelendy Ferenc Badacsonyan, Czigány Károly Révfülöpön, Szaplanczay Manó Fonyódon, Gaal Gaszton Bogláron, Széchényi Imre és Kvassay Jenő Földváron. Azután a helyi fürdőegyesületek léptek munkába, hogy saját fürdőhelyük vonzóerejét a lakosság közönye és befektetésektől irtózása ellenére is növeljék.

1904-től kezdve az Óvári és Cséplő ügyvezetése alatt buzgólkodó *Balaton Szövetség* vállalkozott arra, hogy elsősorban társadalmi megmozdulással, azután rendszeres hírveréssel és kiváltkép a kormányzat figyelmének a kincses tóra irányításával a Balaton egészének vendégforgalmát fellendítse.

A kormány a háború után felismerte már a Balatonban rejlő nagy nemzetgazdasági értéket, és balatoni *kormánybiztost* (előbb Oroszy Gézát, majd Spur Istvánt, Földvár fürdő tervezőjét) nevezett ki a fejlesztés irányítására. A húszas évek végén a megsokasodott feladatok ellátására a *M. Kir. Balatoni Intéző Bizottságot* szervezték meg, melynek nagyszabású fejlesztő munkásságáról később részletesen szólunk.

A balatoni fürdőhelyek közül legkorábban az ásványvizes gyógyfürdőknek terjedt el a híre s népesült be a környéke. 1717-ben Richthofer feljegyzései mint ismert gyógyhelyet dicsérik a füredi forrástelepet. Bél Mátyás (1730 körül) hosszasan értekezik a füredi két kútforrás gyógyvizének hatásáról. A mult század első harmadában Füred keresett fürdőhely, mely a tihanyi apátság beruházásai folytán kezd szépen kiépülni. 1839-től kezdve rendszeresen vezetik a fürdővendégek névsorát.

Hévíz gyógyerejü melegforrása korán hozzájárult Keszthely városias fejlődéséhez. A környék lakosai már talán századok előtt ismerték a tónak és főleg iszapjának gyógyító hatását, de csak a XIX. század közepén,

amikor Hévíz Festetics gróf birtokába jutott, létesített az új tulajdonos fürdőtelepet a jótékony víz körül.

A Balatonpartnak azonban, mint klimatikus üdülőhelynek és a nyári Balaton fürdőinek csak akkor indult meg rendszeres látogatottsága, mikor a közlekedés eszközei közelebb hozták a Balatont egyrészt a fővároshoz, másrészt a vidék kultúrközpontjaihoz. A Délivasút építkezése a 60-as évek elején utat nyitott a pesti fürdőzőknek a Balaton felé, s egyben a vasúti töltésvonal által nagyban hozzájárult a déli part rendezéséhez, az ingoványok, árterek eltüntetéséhez, villatelekül alkalmas „apadások” képződéséhez. A 80-as évek végén megindult a gőzhajózás is a Balatonon, ami szintén előmozdította főleg az északi part fürdőinek fejlődését, mert a fővárosi és alsódunántúli vendégeknek lehetővé vált a Délivasút állomásairól a zalai partra való átkelés. A Felsődunántúl is könnyebb érintkezésbe jutott a Balatonnal, mikor 1889—91-ben kiépült a Győr—szombathelyi vonalhoz csatlakozó Boba—tapolcai, a milleniumra pedig elkészült a Győr—veszprémi vasút.

De még mindig körülményes dolog volt a zalai fürdők felkeresése, mindaddig, amíg 1910-ben a felső balatonparti államvasúti vonal is meg nem nyílt. A somogyi parton akkor már, ugyancsak az újabb vasúti vonalak (Szentgyörgy—Szob 1893, Siófok—Kaposvár 1894, Fonyód—Kaposvár 1896) megnyitása folytán eleven fürdőmozgalom volt kifejlődőben, főleg a Somogy—baranyai környék Balaton felé fordulásából.

A telekfoglalás és villák építése a Balaton körül nagy arányokban indult meg, kivált a háború után, és már bontakoznak körvonalai annak a jövőbeli képnek, amely derűt lopott a Balaton tudós álmodozójának, Lóczynak lelkébe, amikor azt a távlatot vetíti olvasói elé, hogy a Balaton nemsokára egyetlen nagy üdülőhely lesz, közepén a nagy tóval.

A part kiépülésének Trianon is kedvezett azzal, hogy klimatikus fürdőink javát elvesztettük, s így a közönség érdeklődése nyári üdülés tekintetében inkább a Balaton felé terelődött. A jómódú közönség is beállt a balatoni építők sorába, s a balatoni villák száma az 1921-i 1960-ról hat év múlva 3236-ra, 1937-re 6823-ra emelkedett. 1941 tavaszán már közel 8000 magánvilla és száznál több jóléti intézmény társas üdülőháza hívogatja a Balatonpartra a magyar tenger szerelmeseit.

Különösen fellendült az építkezés és partrendezés a nagyjában nádmentes, homokos déli oldalon, hol a politikai községek a partszegélytől távolabb fekszenek. Épp ez a körülmény adott okot az ú. n. fürdőközség-mozgalomra, mely a parti fürdőtelepeknek anyaközségüktől való elszakadását s önálló községgé alakulását célozza. Részben lélektani, de főleg gazdasági mozzanatok váltották ki ezt az önállósági, korszerű kifejezéssel „önellátási” törekvést. A városi mentalitás és a magasabb kultúrigények harca ez a falu sokat panaszkodott „önzésével” és igénytelenségével, valóságos kis kulturharc, amely több helyen már eredményre vezetett (Almádi 1877, Fonyód 1906, Mária 1925, Újhely 1939), néhány helyen pedig kitartással folytatódik (Földvár, Révfülöp, Zamárdi, Akarattya stb.)

A Balatonpart gazdasági és kulturális fejlődése 1928 óta vett szembetűnően gyors lendületet, amikor Vass József népjóléti miniszter — Körmeny-Ékes Lajos elnöklete alatt — megalakította a *Kir. Balatoni Intéző Bizottságot* (BIB.), amely végleges szervezetét az ú. n. fürdőtörvény (1929 : XVI. t. c.) alapján két évvel utóbb kiadott 2820. M. E. rendelettel nyerte, avval a feladattal, hogy egységesen irányítsa a balatoni gyógy- és üdülőhelyek fejlesztési ügyeit. A BIB. állandó tagjai: a Balatont körülölelő három megye fő- és alispánja, minden érdekelt minisztérium egy kiküldöttje, ezenkívül több műszaki, építészeti és gazdasági szakértő. Elnökét

és helyettesét a belügyminiszter előterjesztésére a kormányzó nevezi ki hat év tartamára.

Működésének első 6 évében a BIB. elnöki székében Tormay Béla ny. államtitkár el nem múló érdemeket szerzett. A szervezés, a feladatok kitűzése, a propaganda irányítása terén munkássága alapvető volt.

A BIB. feladatai igen sokrétűek. Ezek ellátására javaslatot tesz a Balatont érdeklő közérdekű kérdéseknek a törvényhozás, a kormányhatóságok és a törvényhatóságok által leendő szabályozására s előkészíti mindazokat a terveket, melyek a partvidéknek vendégforgalmával, műszaki rendezésével és általános fejlesztésével összefüggnek. Így nevezetesen a telkesítésekkel és építkezésekkel kapcsolatban véleményt nyilvánít, a Balatonhoz vezető vasúti és közúti közlekedés megkönnyítését és élénkítését, a villamos hálózat teljes kiépítését, az ivóvízzel való ellátás biztosítását, az egészségügyi és vendégforgalmi berendezések korszerű átalakítását és újítását, a gyógy- és üdüléértékek tudományos kutatását, a partbiztosítások kiépítését, a tó környékének a természetjárás számára való feltárását, a fürdőhelyek fásítását és parkosítását szorgalmazza, a természeti és táji szépségek, műemlékek, népművészeti kincsek megőrzéséről gondoskodik, a Balatonról szóló ismeretek terjesztését tartalmaz kiadványokkal, magas színvonalú előadások s népművelési tanfolyamok rendezésével előmozdítja és — nem utolsó sorban — irányítja a balatoni gyógy- és üdülőhelyek látogatottságát fokozó hazai és külföldi propagandát.

Mindezekben a munkaterületeken sok üdvös alkotás jött már létre, de még több van előkészítés alatt és megvalósulás előtt. A BIB. tevékenységének köszönhető többek közt a *balatonparti műút* gyors ütemben történt kiépítése, ami tavunk vidékét bekapcsolta a nemzetközi nagy autó-útvonalakba. Ma már befejezettek mondható a nagy mű, a kerek 220 km elsőrendű „stráda”, melyből jól kövezett bekötőutak vezetnek a községekbe s a legközelebbi vasútállomásokra. Egyik legszebb részlete ennek az autótúrákra erősen csábító körútnak a

Füredtől a tihanyi motorkomp-révig vezető, parti sétány céljaira is kiképzett útszakasz. Festői kilátást nyújtanak a nagy tóra a körútnak a fonyódi hegyen és Bélatelepen át, valamint az Akarattyától Almádiig vezető részei is.

A jól karban tartott autóutak, a sűrű és gyorsított vonatközlekedés, sinautók, autóbuszok és „filléresgyors”-ok beállítása mind az északi mind a déli parton, menetdíjkezdvezmények rendszere különösen a hétvégi kirándulásokra erős lendületet adtak az utóbbi években a balatoni ú. n. *weekend*-, illetőleg *szabadidőmozgalom*-nak is. Amerikai mintára már kisebb autós *campingek* is szerveződtek Tihany és Földvár vízpartján.

A nyugati viszonyokkal ismerősebb fogadóiparosok ebben az időszakos tömegvándorlásban látják a balatoni vendégforgalom egyik legjellegzetesebb és legtöbbet ígérő formáját. A Balatont a fővároshoz való közelsége mintegy predesztinálja ezekre a párnapos családi és társaskirándulásokra, melyeknek megfelelő ellátására azonban a balatoni fogadóiparnak jórészt még meg kell teremtenie a kellő szervezetet. A BIB. égisze alatt működő *Balatoni Fürdőközpont* (IBUSz., Vörösmarty-tér 8), valamint a Balatoni Szálloda- és Penziótulajdonosok Egyesületének budapesti ú. n. *Balatoni Irodája* (Andrássy-út 29) egyik feladata többek között a társas kirándulások előkészítése, mint általában a balatoni fogadóintézmények és a nyaralni szándékozó fővárosi közönség közti kapcsolatok közvetítése és állandósítása.

A legjelentékenyebb fogadóipari vállalatok a siófoki Fürdőbérő és Fejlesztő R. T. (kb. 200 szoba), a füredi gyógyfürdőt és forrásvizet hasznosító bencés főapát-ság (370 szoba), a Festetics hercegi uradalom kezelésében lévő Hévízfürdő (264 szoba) és a Földvári Fürdő R. T. (190 szoba). A modernül berendezett, de inkább altruista alapon működő nagyszállók első sorában érdemelnek említést a fővárosi segítőalap elragadó környezetben épült kenesei vendégfogadói (174 szoba), a

Balatoni Szövetség füredi üdülőháza (108 szoba), a földvári Sellő (60 sz.), a boglári Savoy (40 sz.) és a hévízi Tisztviselők Háza.

A világháború vége óta a *cserkész- és leventecsapatok*nak, valamint az egyetemi *bajtársi egyesületek*nek is legkedvesebb táborozóhelye lett a Balatonpart, melynek déli fenyőligeteiben éppúgy mint Tihany vadregényes hegyoldalain és az északi part gyéren benőtt terraszain is manapság már egyik sáttortábor a másik után villanik a vonaton vagy a körúton elrobogók szemébe. Ezekből az életvidám, edzett, nyílt szemmel figyelő ifjakkól megannvi Balatonrajongó lesz idővel, akik egész életükben szeretettel és vágyódással gondolnak majd vissza a Balatonra. Az utóbbi évek nyarán olasz és német diákcsapatok is többször tábort ütöttek a tó partján, s az idei nyárra horvát és szerb ifjakat is vendégül vár a Balaton.

A *gyermekvédelem* magyar apostolai már évtizedek előtt felfedezték a Balatonnak kiválókép gyermekegészségügyi szempontból felbecsülhetetlen jelentőségét, és a gyermekgondozásnak egymásután nyitottak otthonokat, üdülőtelepeket és szanatóriumokat, főleg a déli fővyes part fürdőhelyein.

Előbb csak a társadalmi filantrópia, utóbb a fővárosi és felekezeti jótékonyosság, majd a háború után a népjóléti, illetőleg belügyi kormányzat is belépett a balatoni gyermekmenhelyek alapítói sorába. Már 35 év előtt felépült Lellén a gyermekvédő liga szünidei gyermektelepe száz gyermek részére. 1912-ben nyitották meg az orsz. gyermekszanatórium egyesület most Rothermere nevét viselő almádi nyaralótelepét 225, 1917-ben pedig szabadi Bezerédj-szanatóriumát 625 gyermek részére. Ezek a mintaszerű intézmények főképp a gyári munkásság vérszegény gyermekeit gondozzák több turnusban a nyári hónapok alatt. Fonyódon és Zamárdiban a fővárosnak épültek nagy áldozatokkal berendezett üdülőtelepei szegény gyermekek részére, az utóbbi helyen évenként 1200 leánygyermek kap teljesen ingyenes üdülést orvosi ajánlásra. Fo-

nyódon Pécs városa évente 400 gyermeket nyaraltat 1930-ban épített telepén. Lellén a honvédtiszti gyermekeknek épült szünidei otthona, Bogláron a postások modern stílusú gyermeknyaralója emelkedik közvetlenül a tó partján. Az állami gyermekgondozásnak is megnyílt 1927-ben egész épületcsoportból álló otthona a szántódi rév mellett 300, kivált angolkórban szenvedő gyermek részére. A szárszói dombon a cserkészlányoknak épült táborháza; Szemesen, Szántódon, Tihanyban és Keszthelyen főiskolai hallgatók részére építettek telepeket. Az ábrahámhegyi, fűzfői és fenyvesi Szt. Imre nyaralókat, a szárszói ref. diáküdülőt, a tihanyi leányegyesületi üdülőházat, a MABI.-nak számos fürdőhelyen bérelt épületekben elhelyezett leánynyaralató telepeit és az OTI. kenesei és lellei tanonc-üdülőházait kell még megemlítenünk, hogy fogalmat nyujtsunk arról az egyre szélesebb rétegekre kiterjedő, vérpezsdítő, lélekerősítő nyári rekreációról, melyet a Balaton partja kínál a magyar ifjúságnak.

A különféle köz- és magánalkalmazotti kategóriák, valamint a nagy ipari üzemek felnőtt dolgozói szabadidejének erőtgyűjtő felhasználására a *jóléti intézmények* évről-évre növekvő száma építi fel üdülőházait a nagy tó partján és Hévíz melegforrása körül.

Ilyen, a haladó kor igényeivel lépést tartó, higiénikus berendezésű nyaralószállásai épültek a honvédtisztikarnak, csendőrségnek, tanárságnak, vasutasságnak és az ipartestületeknek Füreden, a postásoknak, vasutasoknak, ref. tanítóknak Almádiban, a honvédtiszteknek, pénzügyminisztériumnak, postásoknak és Debrecen városnak Földváron, a rendőrségnek, tanítóknak, drogistáknak és a MABI.-nak Lellén, a vasutasoknak, ref. tanítóknak és az újságíróknak Bogláron, a tanárságnak Zamárdiban, a kereskedelemügyi min. tisztviselőknak Ószödön, a belügyieknek Györökön, az igazságügyieknek Akaliban, a ker. ifjaknak Antaltelepen, az ev. tanítóknak Révfülöpön, az ev. lelkészeknek Gyenesdiáson, a tűzharcosoknak Kenesén, a dorogi bányászoknak Fenyvesen, a honvédaltiszteknek Aligán, a Beszkártnak Újhelyen, a fővárosi altiszteknek Világoson stb. Hévízen magában 14 altruista intézménynek épült már idáig, többnek tervezve van a gyógy-

háza, s ezek a csodaerejű forrásnak már május elejétől egész októberig biztosítják a vendégforgalmát. Keszthelyt, a legvárosiasabb jellegű nagyközséget, újabban Siófokot, Füredet, Boglárt a nyugdíjas tisztek és tisztviselők választják mindinkább állandó lakóhelyül.

A felsorolt nagyszabású fogadóipari és jóléti intézmények, valamint a part minden részén épült kisebb-nagyobb szállók, penziók és fürdővendéglátó magánlakások a Balatonpartot az ország legjelentősebb vendégforgalmi területévé fejlesztették, melyen — a főváros és Erdély nélkül számított — ország üdülőhelyeinek 72%-a, szállodáinak és penzióinak 50%-a, a hazai fürdőhelyek 58%-a és a szanatóriumok s üdülőházak 85%-a várja szívesen a vendégeket.

A balatoni vendégforgalom és a parti kultúra rohamos fejlődéséről legbeszédesebb képet ad egy rövid összehasonlítás a Boleman Istvántól 1900-ban, a Lóczy-féle nagy mű keretében közreadott fürdőismertetés és a Balatoni Intéző Bizottság közkezen forgó 1940. évi Balatoni Könyve között. Negyven év előtt még csak 20 fürdő- és üdülőhelyről lehetett — vajmi szerény — balneológiai leírást közölni. Csak szórványosan látni villák és szállók nyomait a Lóczy-tervezte részletes topográfiai térképeken.

Keszthely városa büszkén hirdethette már két „elegáns szállodáját”, a Hullámot és a Balatont 65 szobával. Meszesgyörökön csak a polgárok házaiban kínáltak még 30—40 szobát a vendégek részére. Badacsonynak megvolt már a Hableány és Neptun szállója, melyekben penziószerű ellátás havonta személyenként 180 kor. volt. Révfülöpön volt néhány nyaraló, sőt 3 fogadó is egyenként 2—7 szobával. Szepezden csak magánházakban 30 szoba várta az idegent.

Füred, a patinás, előkelő fürdő, már akkor is nagyon keresett volt; nagyszabású új fürdőháza, a Grand Hotel, Stefánia, Klotild és Erzsébet szállók, a Jókai, Döry és Vaszary nyaralók, meg a Stefánia Yacht-egylet képei aránylag fejlett vendégforgalomról tesznek tanúságot. Hét uradalmi bérházban és 60 nyaralóban 845 szobát kínáltak.

A „csopaki Riviérán” még csak szétszórt, igénytelen prés-

házak szerénykedtek. Alsóörsön is csak 9 villa volt még, amikor Almádiban, főleg Véghely Dezső alispán buzgólkodására már 167 nyaraló állt (többnyire elpusztult szőlők prés-házából átalakítva) a fürdővendégek rendelkezésére. Kenesén a „község jómódú polgárainál” 150 szoba volt található.

Siófokról, az itt 1891-ben alakult Balatonfürdő R. T. nagy tőkével eszközölt beruházásairól, a 60 hold kopár apadás feltöltéséről, csatornázásáról, vízvezetékéről, 160 kabinos fürdőházáról és a 3 nagyszállóról (Sió, Hullám és Központi) valóságos elragadtatással ír Boleman. A fürdőtelepen 20 magánvilla is felépült már ekkor idegen vendégek számára. Zamárdiban még semmi sem volt beépítve a Balaton és a község közt elterülő kopár térségen. Mindössze 5 magánvilla volt a községben.

A Széchenyi grófi család Korányi professzor ösztönzésére már 1893—96 közt előkelő fürdővé varázsolta földvári partbirtokát (Spur István urad. mérnök tervei szerint), és a XX. század küszöbén már 42 nyaraló állt, azonkívül a Kupa Vezér, Bendegúz és Zrinyi szállók közel 100 szobával. A MAC. klubháza is felépült már, volt nagy közös fürdőház és — ami a legfőbb — vízvezetékkel is büszkélkedhetett 1899 óta. Szárszón akkor épült az első villa és egy vendéglő a vasút mellett. Faluszemesen szintén ez évben készült el a vasút és a község közti magaslaton az első villa, de épülőben volt több nyaraló is a Hunyady gróf parcellázta „jövendőbeli nyaralótelepen”. Lellén a Jankovics gróf és Szalay Imre birtokosok által felosztott és fenyőekkel meg nyárfákkal beültetett homoktúrzáson 12 villa volt készen, és ezek erős kereslete remélni engedte, hogy „rövid idő múlva Lelle nagyobbszabású fürdőhely lesz.”

Bogláron az 1893 óta a Sándor-domb alján épített és viláknak csak némi túlzással mondható „Hétház” és a Balaton partján emelt 15 villa és bérház szolgált a vendégek befogadására. Fonyód-Bélatelepnek Szaplonczay kaposvári főorvos fáradhatatlan tevékenysége és Zichy Béla gr. áldozatkészsége folytán már 1894 óta megvolt a vízvezetéke, a legelső egész Somogy megyében. 24 szebbnél-szebb villa is készen állt már a tölgyerdő közepette, főleg kaposvári honoráciorok tulajdona. Megvolt már 1900-ban a vasúti pályaház melletti „nagy vendégfogadó” 20 szobával. Keresztúron csak a község kínálta szobáit, mert a 6 km hosszú nagy szőlőtelep, az ú. n. Mária-

telep még csak szerény nádtetős présházakkal volt tarkítva. Berényben, a vasút feletti magasparton a gróf Hunyady család nyaralója állt, mint úttörő és 6 új villácska. A könyv írása évében készült el a tó partján a „Magyar Tenger” vendéglő. A „keszthelyi Hévíz” ismertetésével zárul a kultur-történelmi dokumentumnak beillő 56 lapos balatoni balneológia, anno 1900.

A megjelenése óta eltelt négy évtized alatt a fürdőhelyek akkori húszas száma több mint megkétszereződött: ma 2 gyógyfürdő (Füred, Hévíz), 31 üdülőhely és 20 nyaralótelep vetélkedik a vendégek befogadásában.

A BIB. kiadásában (Tóth Lajos és Sági Ernő szerk.) 1940-ben megjelent Balatoni Könyv adatai szerint a szállodákban, penziókban és vendégfogadókban közel 5000 szoba, a jóléti intézményekben közel 2400, összesen kb. 7400 szoba áll rendelkezésre 13.000 férőhellyel. Még 1934-ben csak 52.348 belföldi és 6.503 külföldi vendége volt (3 napnál hosszabb időre) a Balatonnak, akik itt mindössze 1,258.711 éjszakát töltöttek. 1937-ben már 82.599 belföldi és 13.084 külföldi töltött itt 25 ezer hujján kétmillió éjszakát. 1939-ben a világpolitikai helyzet érthető csökkenést okozott, de még így is 93.062 belföldi és 3.903 külföldi pihent a nagy tó mellett 1,681.897 napon át.

A fürdőhelyek között 1939-ben legtöbb vendéget látott Hévíz: 13.468-at, utána következtek Füred 10.004, Lelle 9.489, Siófok 6.703, Zamárdi 6.483, Boglár 5.276, Almádi 5.186, Újhely 3.604, Kenesei föv. üdülő 3.462, Mária 2.805, Szárszó 2.617, Keszthely 2.494 vendéggel (3 napon túl tartózkodókkal).

Hogy milyen hathatósan előmozdítja ez az egyre fokozódó vendégforgalom a balatonmenti termelő, iparüző és kereskedő lakosságnak anyagi megerősödését, arra világot vet az a számítási adat, hogy a tó gyógy-és üdülőhelyeinek, valamint a nyaralótelepeknek láto-

gatói a legutóbbi esztendőben is kerek 30 millió pengőt hagyhattak ott.

A BIB.-nek épp most egy évtizedes, tervszerű munkássága nyomán a Balatonpart egész kulturális fejlődésében, de különösképen egészségügyi, rendészeti, környelmi és szépzészeti berendezéseiben jelentős és örvendetes változások álltak be. Kultúrafejlesztő célkitűzéseinek végrehajtásában a BIB. megindította a Balaton általános és az egyes gyógy- és üdülőhelyek részletes szabályozási tervének elkészítését, mely munkába az ország legkiválóbb városrendezési szakértőit belevonták. Évvel a munkatervvel a Balatonpart fejlesztésének útja legalább egy emberöltőre ki lesz jelölve. Az első lépést e nagy terv előkészítéséhez a BIB. akkor tette meg, amikor az érdekelt törvényhatóságokkal együtt az építési és telekfelosztási szabályrendeletet megalkotta. (B. Kvt. 4.)

E szabályrendelet életbelépése óta évenként átlag 4 millió pengő értékű építkezés folyik. A legújabb összeállítás szerint a most letelt 1940. évben — a kedvezőtlen gazdasági helyzet ellenére — 507 építési engedélyt adtak ki 168.515 légméter beépített területtel, 3,800.000 pengő értékben.

Az ivóvízellátás terén nagy lépésekkel haladtunk előre. Önálló vízvezetéke van már Siófoknak, Földvárnak, Lellének, Boglárnak, Fonyód-Bélatelepnek, Hévíznek, Fürednek és a kenesei Fővárosi Üdülőhelynek. Almádiban, Alsóörsön, Jankovics-telepen, Keszthelyen és Világoson részint folyamatban, részint előkészületben vannak a lefektetési munkálatok. Ezenkívül a kisebb üdülőhelyeken, a BIB. anyagi támogatásával az Orsz. Közegészségügyi Intézet évenként 10—12 fűrt kutat létesít mindaddig, amíg a jó ivóvíz kérdése teljes megoldást nem nyer. A part villamosítása szintén gyors ütemben fejlődik. Villanyvilágítás nélkül ma már csak néhány zalai partmenti nyaralótelep szűkölködik.

A csatornázás, hulladékeltávolítás ügye sokáig panasztól hiányossága volt a balatoni fürdőhelyeknek. Ma már a nagyobb gyógy- és üdülőhelyek, mint Füred, Hévíz, Siófok és a Fővárosi Üdülőhely kifogástalan csatornázással is el vannak látva. A többi jelentékenyebb és vízvezetékekkel is rendelkező üdülőhelyek csatornázásának kiépítése előkészítés alatt áll. Ennek megtörténteig úgy ezeken a helyeken, mint a kisebb üdülőhelyeken a pöcegödör-gazdálkodás rendeletileg szabályozva van. A BIB. a közegészségügyi hatóságokkal karöltve szigorúan ügyeltet arra, hogy a Balatonba szennyvizek be ne folyhassanak. Ez intézkedések keretébe tartozott a balatoni állatitatósnak és usztatásnak tilalmazása is.

Nemzetközi értelemben vett luxus-szálló ugyan még mindig kevés van a Balaton mentén, de a modern kényelem és egészségápolás kellékeivel felszerelt fogadók már tekintélyes számban vannak. E sorok írásakor ke-
rek 4500 vendégszoba van felszerelve vízvezetékekkel, fürdőszoba-használattal és egyéb kényelmi berendezésekkel.

Éppen a vendégforgalom e magasabbrendű követelményeinek mielőbbi kielégíthetése végett sorozta a BIB. feladatai közé a városrendezési törvény (1936: VI. t. c.) hatályának a Balatonpart erre alkalmas községeire való kiterjesztését is, ami módot nyújtana arra, hogy a tópart általános szabályozási terve elkészülhessen, hogy nevezetesen az üdülésre alkalmas közterületek kijelöl-
tessenek, szükség esetén ki is sajátíttassanak, a beépítéstől megóvassanak és csinosításukról, parkosításukról a fejlett izlésnek megfelelőleg történjék gondoskodás.

A Balaton látogatottságának rohamos növekedésében a BIB.-nek műizléssel készült kiadványaival végzett hírverő tevékenységén kívül elismerésreméltó szerepe volt egyes fürdőegyesületek iparkodásának, a *Balatoni Szövetség* gond-
dal írt propaganda-kiadványainak (többek közt 1934-ig hat

ingyenes balatoni kalauzt bocsátott közre és a „Balaton” c. havi folyóiratot adja ki immár 34. évfolyamában) és a 20 éve működő *Balaton Társaságnak* (alapította Wlassics Tibor báró), amely főleg művészeti kiállítások, irodalmi előadások rendezésével, két tartalmas balatoni évkönyv (1921 és 1925) és egy idáig négy kötetes ismeretterjesztő könyvtár kiadásával járult hozzá a nagy tő értékeinek szélesebb körben való megismertetéséhez. Öt év előtt alakult a *Balaton Egyesületek Szövetsége*, melynek sikerült a Balaton társadalmi szervezeteit, így a két előbb nevezettet és az összes fürdőegyesületeket egy átfogó szervezetbe tömöríteni. A szövetség főfeladatának azt tekinti, hogy a fürdőegyesületek közérdekű kívánalmainak s panaszainak szószólója legyen, és társadalmi súlyával is támogassa a BIB. balatonfejlesztő célkitűzéseit. Maradandó érdeme, hogy egy elevenen szerkesztett, csak a Balatonpart érdekeit képviselő hetilapot ad ki, a *Balaton Kurirt*, amely most lépett 8. évfolyamába.

A társadalmi egyesületek sorában ki kell emelnünk a balatoni vendégforgalmat számottevően fejlesztő *sportegyletek* tevékenységét. A Balaton jellegzetes sportjai nyáron a vitorlázás, motorcsónakázás és horgászat, télen pedig mindnagyobb kedvvel űzik a vitorlás szánkázást. Ezidőszerint 8 yacht-klub keretében művelik a tavon a vitorlázás szép sportját. A vitorlás regattákon néha 30—40 hajó, köztük számos külföldi hajó is startol. A vitorlás klubok a „Magyar Vitorlás Yacht-Szövetségben” tömörülnek, mely 1937-ben 1250-es taglétszámmal 375 vitorláshajót tartott számon a Balatonon. Legrégibb a „Yacht-Egylet” néven alakult s Füreden székelő Kir. Magyar Yacht-Klub 50 hajóval. A tagoknak három vitorlás szánja és 11 motorcsónakja is van. A Keszthelyi Yacht-Klub 1879-ben jött létre és több mint 300 tagot számlál. A Balatoni Yacht-Klubot 1912-ben Almádiban alapították és azóta 7 balatoni fürdőhelyen alakult osztálya. Élénk sport- és versenytévékenységet fejtenek ki még a Hungária Yacht-Klub, a MAC. siófoki vitorlázó szakosztálya és a Budapesti Sportegyesület Kenesén székelő vitorlás szakosztálya. 1938 óta kedvező jégviszonyok esetén vitorlás szán-versenyeket is rendeznek, s a bajnoki mérkőzéseken legutóbb 15, nemzetközi mértékkel is elsőrendűnek mondható vitorlásszán állott start-hoz. Alakulóban is van már az első jégi vitorlás-klub.

A sporthorgászatról a halászatot, halipart és horgászatot tárgyaló utolsó fejezetünkben szólunk bővebben.

Mindjobban számottevő vendégforgalmi hatóerő a sportolóknak és sportkedvelőknek az a teljesítményekben gazdag találkozója, melyet „Nemzetközi Balatoni Sporthét” néven a BIB. immár hetedik éve rendez augusztus utolsó hetében Siófokon, Füreden, Almádiban és Földváron.

A vendégforgalmat tárgyaló fejezetünket nem végezhettük be anélkül, hogy meg ne emlékezzünk a Balatoni Szálloda- és Penziótulajdonosok Egyesületének, röviden a *Balatoni Irodának* működéséről, amely tevékenyen szolgálja a vendéglátó ipar létérdekeit.

A Balatoni Intéző Bizottságnak éppúgy, mint a balatoni egyesüléseknek — a fentiek összefoglalásaképp — abban kristályosodik ki a feladata, hogy a Balatonpart kulturáját fejlessze, vagyis hogy a Balaton táji szépségekben és *természeti kincsekben* rejlő vonzóerejét lélekkel teli, tudással és ízléssel irányított *emberi munka* árán olyan alkotásokkal egészítse ki, melyek Balatonunkat a pihenésre vágyó hazai és külföldi vendégek ideális nyaralóhelyévé avassák. Ez a szép cél azonban nem lesz elérhető anélkül, hogy a parti lakosság egyeteme, fogadós, kereskedő, iparos és gazdálkodó egyképpen a vendéglátás lélektani előfeltételeinek felismerésére is rá ne nevelődjék. Ahogy az alpesi tavak környékének lakossága felismerte, hogy az ő anyagi boldogulásának alapfeltétele a vendégforgalom fokozódása, éppúgy a balatonmelléki népnek is rá kell eszmélnie, hogy gazdasági megerősödését ő is a vendégforgalom állandósulása és eleven erejű, mozgalmas értékcsereje révén találja meg, tehát neki is alkalmazkodnia kell a balatonjáró közönség igényeihez és iparkodnia kell vendégei ellátását a külföldi színvonalat megközelítő formák közt nyújtani.

A biztató változás e téren is jólesően kezd már mutatkozni. A balatonmenti falusi nép ránevelése a vendégforgalom mai követelményeire a BIB. irányítása

mellett folyamatban van, okosan írt, népszerű oktató kiadványok útján (Sági E.: Falusi vendéglátás mestersége. B.-i Kvt. 2.), melyeket lelkészek, tanítók és jegyzők a téli időszakban az iskolákban és népművelési tanfolyamokon ismertetnek. Így lesz hamarosan elérhető, hogy a balatoni magyar a messze idegenből jött utasban is valóban vendéget lát, akit úgy szolgál ki s úgy lát el minden jóval, hogy a viszontlátásra mindkettő, vendég és vendéglátó egyforma örömmel számíthat.

A Balaton nemcsak a gazdagok és előkelők, hanem minden üdülést kereső számára nyitva áll: vannak igazi luxus-szállóink, de vannak a vékonypénzű természetjárók és munkások részére is hozzáférhető fogadók. A Balaton halát, Badacsony és Csopak borát mindenkinek módjában van a helyszínen élvezni. A Balaton az ország minden dolgozója számára kínálja a pihenést, a csendes táj szépségei, a szelíd napfény sugarai s az áldott víz hajjai közt bizton fellelhető üdülést.

2. Hajózás a Balatonon. Kikötők, bányák, hajóépítés

A Balaton közel 80 km hosszú két párhuzamos partja között már sok száz évvel ezelőtt volt árucseré és személyforgalom Battyán és Fenék, Boglár és Révfülöp között, de leginkább a Szántód—tihanyi szoroson át. A felső part borát, nádját és építőkövét cserélték ki az alsó part gabonájáért, takarmányáért, téglájáért és homokjáért, s a somogyi földesurak a zalai partról hozatták nyaranta az olcsó gazdasági munkaerőt.

1845-ben Fűreden nyaralt Széchenyi István, kinek reformátori lelkét háborgásba hozta a balatoni közlekedés elmaradott állapota, és a következő tavaszon röpiratot adott ki „Balatoni Gőzhajózás” címmel. Ennek hatása alatt már 1847-ben üzembe hozták a londoni hajógyárban épült fatestű „Kisfaludy” gőzöst. A sza-

badságarc történetébe is bevonult ez a kis gépjármű avval az útjával, mellyel István nádort 1848 szept. 21-én Füredről a szemesi parton táborozó Jellasich felé vitte. Hiába fogadtak neki teljes személyi szabadságot a magyar urak, a bán nem volt hajlandó hajóra szállni, mert „a gép — úgymond — erősebb, mint a becsületszó.” A „Kisfaludy” 1869-ben már teljesen elkorhadt, akkor vaslemezzel borították, s ebben az állapotában még 1887-ig hajózott a tavon.

1888-ban Esterházy Mihály és társai megalapították a Balatoni Gőzhajózási r. t.-ot, melynek engedélye 50 évre szól. *Baross* nevű kerekcsászári gőzhajója 1926-ig volt használatban; *Kelén* és *Helka* (1891), továbbá *Kisfaludy* (1909) és *Jókai* (1913) nevű csavargőzősei még ma is üzemben vannak.

Megélénkült a hajózási forgalom, mikor az északi parton kigyózó vasútvonal is kiépült (1910) s a vendégforgalomnak meg az építkezéseknek — főleg a somogyi parton — újabb lendületet adott. A hajóközlekedés kezdte korrigálni a természet egyoldalú adottságait, s ma már az északi part köve ad oltalmat az ingtag vonalú déli partnak a víz és jég rombolásai ellen, s viszont a somogyi part csillámló, bársonyfinom homokja segít fövenyfürdőket teremteni a nádbozótos, köves, iszapos északi vízszélen.

1926-ban a gőzhajózási vállalat részvényeit a MÁV. és a DSzA. vasúttársaság vették át, Balatoni Hajózási r. t. néven új vállalatot alapítottak és egy millió pengőt meghaladó beruházással öt korszerű, gázolajjal fűtött motoros hajót (*Csobánc*, *Szigliget*, *Csongor*, *Tünde*, *Sió*) s hat új, egyenként tíz vagonos vasuszályt állítottak a személy-, ill. áruforgalom szolgálatába. 1928-ban Tihany és Szántód között új motoros kompot helyeztek üzembe. Átadták továbbá a forgalomnak 1935-ben a 80 szem. *Boglárt*, 1936-ban a 30 szem. *Badacsonyt* és 1938-ban a 100—100 szem. *Szt. Istvánt* és *Szt. Miklóst*, valamennyit motalkóhajással.

A gőz- és motoroshajók 1930-ban 143 ezer, 1939-ben 227 ezer utast szállítottak; a komp 1930-ban 26.430 utast és 2223 autót és autóbust, 1939-ben 26.550 utast és 4938 autót és társas gépkocsit szállított.

A hajózás a Balatonon ma már nemcsak egyszerű közlekedési eszköz, hanem egyúttal üdülési és szórakoztató tényező, mely azáltal, hogy a tó turisztikai értékeit feltárni segít s a Balaton táji szépségeinek élvezetét megkönnyíti, a vendégforgalomnak is hathatós előmozdítója.

A hajózás fokozódott utas- és főleg teherforgalmában a hajópark növekedésén kívül nagyrésze van a balatoni *kikötők* szaporodásának is.

A földművelésügyi kormány kebelében Siófokon működő Balatoni Kikötők Felügyelősége a kikötőknek 1906-ban történt állami kezelésbe vétele óta a kikötők egész sorát építette.

1907-ben épült a földvári, 1908—12 közt a fonyódi és boglári, 1910-ben a tihanyi, 1911-ben a révfülöpi, 1912-ben a siófoki téli és teherkikötő, valamint a szemesi hajómenhely. 1915-ben nyert befejezést a siófoki új kikötőépítés. 1927-ben épült a füredi és kenesei fakikötőhid, továbbá a bélatelepi csónakkikötő és 1928-ban, az alsóórsíval egyidejűleg adták át a forgalomnak a Szántód-tihanyi kompikötőt. 1930-ban elkészült Siófokon a 6.5 kat. hold befogadó területű új kereskedelmi kikötő, mely a Sió torkolati és kamarazsilipművei közeljövőre tervezett nagy munkálatainak bevezető részét alkotja. 1934-ben kibővítették a boglári kikötőt és benne 7 holdas sportszigetet építettek. 1938-ban elkészült a szigligeti, 1940-ben a győroki kikötő, s 1941-ben adják át a forgalomnak az egy kat. holdnyi szigetet magába ölelő füredi kikötőt. Ugyancsak 1941-ben kezdik meg a badacsonyi kikötő építését, a mai kezdetleges fahíd pótlására. A felügyelőség a balatoni partterületek feltöltésére, partvédő munkálatok céljaira és a kikötőmedencék mélyítésére két állami kotrórt (*Balaton* és *Somogy*) tart üzemben.

Az eddig megépült kikötőkön kívül az alább felsorolt helyeken tervez még az állam kikötőépítést: Aliga vagy

Világos, Szárszó, Mária, Berény, Szepezd vagy Zánka, Akali vagy Udvari, Csopak és Fűzfő.

Jelentős forgalmat bonyolít le közvetlen vasúti kapcsolattal az 1926-ban átépített badacsonytomaji teherkikötő, mely a Badacsonyi Bazaltbánya r. t. tulajdona. Innen szállítják a Badacsony ÉK.-i és ÉNy.-i bazaltsapkájáról lehántott sziklákat kockakövek, kavics és zúzalék alakjában vasúti felépítmények és útépités céljaira, főképen állami megrendelésre. A bazaltbánya korábbi években 400-nál több munkást foglalkoztatott s évi termelése mintegy 1500 tonna volt. Az erdőkoszorús badacsonyi tető ilyenén kiaknázása s a szakadatlan robbantások ellen erőteljes akció indult meg a sajtóban, sőt a parlamentben is, de mivel a tapolcai járás népe gazdasági boldogulását félti az üzem beszüntetésétől, valószínű a nehéz probléma olyan megoldása, hogy — Lóczy javaslata szerint — a tárnás, vagyis belülről való kiaknázásra térnek át. Ezzel a Badacsony festői szépsége és turisztikai értéke éppúgy meg volna kímélve, mint a csendet áhító fürdőközönség idegzete és a daltelt szőlőhegy költészete. Egyelőre szigorúan elhatárolták a kibányászás határait és kötelezték a bányavállalatot a félbehagyott területek fenyővel való befásítására.

A bazalton kívül az építkezésre és partvédelemre kiválóan alkalmas permii vöröshomokkővet is évről-évre növekvő mennyiségben szállítják a felső part alsóörsi és almádi bányáiból, valamint a pálkövi, révfülöpi és szepezdi köfejtőkből. Ezt a követ főleg kikötők építésére és villatelkek partburkolására, de kerítésekre és házfalazásra is felhasználják.

Az élénkülő vendégforgalmon és a vízisport általános elterjedésén kívül jórészt a gyors ütemben kiépülő jó kikötőknek kell tulajdonítani a hajó- és csónaképítő ipar szembetűnő fellendülését is a Balaton mellett. A hajózás és a hajóépítés ma már sok száz embernek ad kenyeret, legalább a tavaszi és nyári időszakban. Füred

volt a bölcsője a balatoni yacht- és csónaképítésnek, melyet az angol Young Richárd vezetett be angol munkásokkal a 80-as években. A magyar hajóácsok hamar ellesték az angoloktól a vitorlások építésének mesterfogásait, és a füredi yachtegylet később átvette a hajógyárat és az egész csónakparkot.

1931-ben a füredi yachtépítő üzem és a siófoki javító-műhely is a magyar államvasút tulajdonába került, éppúgy, mint a balatoni gőz- és motorhajózási vállalat. Az utolsó 8 évben 204 csónakot, 264 kisebb és nagyobb vitorlást és 44 motorcsónakot épített a vállalat; ebből egy kisebb hányadot a Duna részére. A munkáslétszám az 1931-i 30-ról az utóbbi években közel 100-ra emelkedett. Kisebb csónakkészítő üzemek vannak még Siófokon, Keszthelyen, Boglárán, Lellén és Kenesén.

Az utolsó években a repülésnek is építettek kikötőket a Balatonpart közelében, előbb Kilitiben, hol a nyárvégi sporthetek alkalmával 40—50 repülőgép is földre száll, majd Keszthely mellett, Gyenesdiáson. Siófokon e férfias sport népszerűsítésére nyaranta hidroplánok állnak a közönség rendelkezésére.

3. Halászat, halipar és sporthorgászat

Középeurópa legnagyobb tavában a halgazdaság negyven év óta egységes kezelésben van.

A bérlő vállalat nemcsak a halaknak üzemtervszerű kitermelésére vállalt kötelezettséget, hanem a legnemesebb halfajok, a fogas és ponty tenyésztésére, illetőleg nagyarányú behalásítására is. A modern halgazdaság főelve ugyanis, hogy a halak túlnagyra növesztését — minél intenzívebb halászással — meggátolja s a halállományt új, nemes, gyorsnövésű egyedek behelyezésével vagy keltetés útján való szaporításával állandóan fel-frissítse. Sem a takarmányhal (keszeg, garda, küsz) tömegeinek megfogása, sem pedig a hatalmas, de elvén-

hedt fogasok, pontyok és harcsák kiemelése nem árt tehát a tó halgazdasági értékének, sőt éppen ezzel a nagy felkészültségű halászással és a vele párhuzamos rendszeres behalásítással javítják és nemesítik a tó halállományát, amint ezt a 40 évre visszamenő halfogási statisztika tanúsítja is.

Répássy M. tanulmánya szerint az 1901—1907. időszakban a fogas az összes fogásnak 11.1%-át, a ponty 1.0%-át, a harcsa 0.6%-át tette ki. Evvel szemben az 1926—1937 közti időszakban a fogas 13.6, a ponty 4.6, a harcsa 1.4%-át alkotta az összes évi fogásnak. A halfogások évi átlaga az első periódusban 7471 q volt, kereken 75 vagon, az utolsóban pedig 11.345 q, vagyis 113 és fél vagon volt.

A bérlő társaság 9 telepen (Siófok, Fonyód, Keszthely, Tihany, Révfülöp, Alsóörs, Kenese, Szemes és Badacsonyládbi) halászatot és folytat halárusítást, a nyári időszakban minden nagyobb fürdőhelyen is árusítást; ezenkívül siófoki központi telepén pikkely- és halkonzervüzeme, Fonyódon pedig hallisztgyára van. A halászás főleg 1200 m-es húzóhálókkal történik, melyeket a társaság gőzhajói vagy nyersolajjal fűtött motoros hajói vontatnak a halásztanyákra. 1928 óta motoros csörlőket használnak a hatalmas háló behúzására is.

A halzsákmányt elsősorban a parti lakosság körében értékesítik s evégből a hálózás befejeztével árusítást szoktak tartani a község vízpartján vagy a legközelebbi kikötőhelyen. A Balatonvidék ellátása után fennmaradó hal nagyobb része Budapestre kerül, a fogasfélék és keszeg egy hányada a külföldi fogyasztóközönséghez is eljut.

A téli és tavaszi tömegfogások idején gyakrabban előfordul, hogy a kifogott keszeg és garda egész mennyisége nem értékesíthető sem a közeli, sem a távoli piacokon. Ilyenkor a vállalat a frissében el nem kelt tömeghalat *hallisztté* dolgoztatja fel, amely igen keresett baromfi és sertéstakarmány. Hallisztból alig tud a vállalat annyit termelni, amennyi a hazai uradalmak szükségletének megfelelő, egy másik halipari terméke azon-

ban elsősorban exportcikk: ez a garda ezüstfehér *pikkelye*. A pikkely a téli évszakban nyers alakban, csupán sóval konzerválva kerül szállításra. Ebből állítják elő a csöppentett ezüstként csillogó halpikkelyfényt vagy *halezüstöt* (Fischglanz, essence d'orient), amelyből Párisban, Kölnben, Thüringiában, Gablonzban a hamisgyöngyök, ruha- és karácsonyfadíszek, meg egyéb dísz tárgyak készülnek. Újabban luxusautók és repülőgépek mázolására is alkalmazzák a balatoni pikkelyből nyert szivárványfényű ezüstfestéket.

A siófoki halkonzervgyárban a tömeges fogások egy részéből egész éven át *halpuddingot* és *halpástétomot* készítenek, melyek 10, 25 és 50 dekás bádogdobozokban kerülnek árusításra hazai és külföldi piacokon.

A Balatonon egész éven át folyik a halászat (nyáron éjjel, egyébként nappal), kivéve a jégzajlási szüneteket és az április havában betartott általános tilalmi időt, melyet a bérlő a *haltenyésztés* fontos műveleteire használ fel. Ilyenkor helyezik ki ezerszámra a fogasikrák felvételére szolgáló fészkeket és keltetik ki az ezekre lerakott sok százmilliónyi fogaspetét a tó erre alkalmas, védett helyein.

A pontyivadék bebocsátása részint ilyenkor, részint a tógazdasági lehalászások után, november és december hónapokban történik. Áprilisban van a fogasnak, májusban és júniusban a pontynak ivása, halásznyelven *fördése*. Ilyenkor a szigorúan tiltó rendelkezések ellenére ma is még tömegesen gyűlik a falvak népe a könnyű zsákmány szagára, s főleg a peték százezreit hordozó pontyanyákból emelnek ki sokat szigonnyal, borítóval és egyéb primitív orvhalászszerszámmal.

A jégi halászat csak akkor folytatható, ha a tó jege legalább 12—15 cm-t elért. A jégi halászás módja és eszközei ugyanazok most is, mint sok száz évvel ezelőtt, sőt az ősi mesterszavak is (gemics, cibék, céla stb.) nagyjából a használatban vannak még. A jég alatt 400 m-es hálót húz-

nak több száz sorléken át előre és reggeltől estig 4—5 km-es tanyát is meghalásznak (pl. Akalitól Szemesig vagy Badacsonytól Fonyódig). Mivel a hideg vízben a halak sokkal lomhábbak és nagy csapatokba verődnek, egy-egy szerencsés hálózás néha 50—100 q-ás haltömeget is felszínre hoz.

Amikor a bérlő társaság haszonbérletét 1922-ben újabb 28 évre megújították, a bérbeadó társulat tagjai visszatartották maguknak a *parti sporthorgászat* engedélyezési jogát, úgy hogy azóta minden horgásznak ott kell jegyet váltani, amely víztulajdonos birtokán akarja ezt a sportot üzni. A csónakról való horgászatra tovább is a bérlő vállalat siófoki központja ad engedélyt. A BIB. e szép sportban rejlő vendégforgalmi vonzóerő kihasználása érdekében a bérbeadó és bérlő halásztársasággal egyetértésben oly módon szabályozta a horgászengedélyek kiadását, hogy a Balatonra jövő sporthorgászok az üdülőhelyi bizottságoknál és a nagyobb szállókban is minden utánjárás nélkül beszerezhetik akár a part bármely részére, sőt az egész partvonalra is érvényes, akár pedig a csónakos vagy kombinált horgászati engedélyeket is.

Az utóbbi években a BIB. Tihany legcsendesebb, nyugati erdős hegyoldalában *nemzetközi sporthorgásztanyát* létesített, stílszerű hajlékkal, csónakkikötővel s mélyvízbe épített horgászóhelyekkel. A horgászatot az engedélyesek csakis a jegyükön olvasható korlátozások közt, tisztán sportszerűen, vagyis nyeresztkedés kizárásával üzhetik. A balatoni sporthorgászat gyakorlásának lehetőségeiről és a balatoni halak természetrajzáról a BIB. kiadásában (B.-i Kvt. 7.) Behyna Miklós tollából ügyes könyvecske jelent meg „Balatoni Horgász ABC” címen.

FÜGGELÉK

A) A Balaton az irodalomban és a művészetben

A nagy tó természeti szépségei és népéletének sajátos megnyilvánulásai szépíróinkat is megihlették. Nincs helyünk bővebben kiterjeszkedni a Balaton szerepére regényíróink műveiben, a drámában és a dalköltészetben, csak *Jókai* „Aranyember”-ét, a téli Balaton képeivel, *Eötvös Károly* „Utazás a Balaton körül” c. regényes képsorozatát, *Berczik* „Himfy dalai” s *Herczeg* „Balatoni rege” c. vígjátékát és lírikusaink közül *Endrődy*, *Sziklay*, *Lampérth* és *Soós* nevét emeljük ki, akiknek költészetét a Balaton kiválóképp megihlette. Egyébként *Madarász Flóris* (A B. költészete), *Váth János* (Magyar költők dalaiban a B.), *Bisztray Gyula* (Utazás a B. írói körül, M. Szemle, 1937) és *Keresztury Dezső* (Balaton, Officina kiad. 1940) műveiből kimerítő tájékozást nyerhet az olvasó a B. íróiról és költőiről.

A B. festői közül legismertebbek *Mészöly Géza*, *Aggházy*, *Tölgyessy*, *Mesterházy*, *Csók*, *Iványi-Grünwald*, *Edvy-Illés*, *Egry*, *Csánky*, *Hadzsy*, *Haranghy*, *Koszkol*, *Mérő*, *Halvax* és a virtuóz pasztelfestő *Wagner Géza*. Őt és még számosat a művészek közül a B. örökre meghódított és állandó telepességévé tett. Nem hagyhatjuk említés nélkül *Vaszary* nagy vásznát a tihanyi Biológiai Intézetben és régebbi festményét a füredi kápolnában, a tihanyi apátsági templom *Lotz*, *Deák-Ébner* és *Székely Bertalantól* származó freskóit, valamint a *Festetics-kastélynak*, a *Balatoni Múzeumnak* és a *Székesfővárosi Üdülőtelepnek* számos művészi festményét.

A balatonparti szoborművek közül kiemeljük *Vay M.* *Kisfaludy Sándor* szobrát *Füreden*, *Holló B.* *Kossuthját* és *Rákócziját*, *Izsó M.* *Petőfijét* *Almádban*, *Lukácsy L.* *Festetics Györgyét* *Keszthelyen*, *Radnay Széchenyi Imre* mellszobrát *Földváron*, *Margó E.* *Magyar Fájdalom* szobrát *Zamárdiban* és *Pásztor J.* *halász- és révészlegényét* a *füredi új kikötőben*.

A műalkotásszámba menő épületek sorában érdemelnek helyet: a *Festetics-palota*, a *kármelita templom*, az *ev. templom* és a *Balatoni Múzeum* (*Györgyi D.*) *Keszthelyen*, az *Erzsébet-szanatórium*, *Tibor-fürdő*, *B. Szöv.-i Üdülőház* (*Medgyaszay I.*) *Füreden*, u. o. a *vöröshomokkőből* épült r. k. templom (*Fábián G.*), *Tihanyban* a *Biológiai Intézet* és

József kir. herceg kastélya (mindkettő Kotsis Iván műve), a Sportszálló (Bierbauer V.) és a hegytetőn a Kálvária (Siklód L.), az almádi templom (Medgyaszay I.), a badacsonytomaji bazaltkőből épült új templom (Fábián G.), a boglári nemes egyszerűségű r. k. templom (Kotsis I.), a kenesei fővárosi üdülőházak (Lavotta Gy.), a révfülöpi kikötőépület (K. Nagy D.), a szabadi gyermekszanatórium (Hoepfner G.), a földvári és bélatelepi villastílusú állomás-épületek (Kópváry F.), a MABI., MÁVOSz., a posta több üdülőháza, a kereskedelmi minisztérium öszödi és a belügy-minisztérium győri üdülőházai.

A Balatonvidék népi építészetét tárgyalja v. *Nászay* Miklós és *Tóth* Kálmán nagy utánjárással készült könyve (BIB. kiadás), és még mindig, maradandóan becses *Malonyay* D. nagy művének a balatonmelléki nép művészeti emlékeit, *Sági* J. lelkes gyűjtését megörökítő III. kötete (1911).

B) A Balatonpart községei és fürdőhelyei

A balatonparti községek és fürdőhelyek — fontosabb adataikkal¹ — földrajzi sorrendben így következnek:

I. Somogymegye

A) *Tabi* járás:

Balatonkiliti nk, 2152, 2482.

Balatonújhely nk, üh, vá, hk, —, 1023, Balatonszéplak vá.

Balatonzamárdi nk, üh, vá, hk, 898, 2055, Szántód üh, vá.

Köröshegy kk, vá, 1360, 2248. B.-földvár üh, vá, hk és B.-somos nyt.

Balatonszárszó kk, üh, vá, 890, 1463.

B) *Lengyeltóti* járás:

Balatonöszöd kk, nyt, vá, 549, 632.

Balatonszemes kk, üh, vá, hk 711, 1207.

¹ A rövidítések magyarázata: nk nagyközség, kk kisközség, gyh gyógyhely, üh üdülőhely, nyt nyaralótelep, vá vasútállomás, hk hajó kikötő. A község neve után az első szám az 1891-es, a második az 1939 nov. 18-i népösszeírás adata. A községek utolsó adata az illető község határában lévő másnevű üdülőhely vagy nyaralótelep.

Balatonlelle nk, üh, vá, hk, 1085, 2682.
 Balatonboglár nk, üh, vá, hk, 951, 2617.
 Balatonújvár kk, vá, 1102, 1160. Jankovich-telep üh, vá.
 Fonyód nk, vá, hk —, 2265. F.-liget nyt, vá, F.-Sándor-
 telep üh, vá. F.-Bélatelep üh, vá, B.-fenyves üh, vá.

C) Marcali járás:

Balatonmária nk, üh, vá, —, 903.
 Balatonkeresztúr kk, vá, 867, 1246.
 Balatonberény kk, üh, vá 1249, 1378.
 Balatonszentgyörgy kk, vá, 1162, 1426.

II. Zalamegye

A) Keszthelyi járás:

Keszthely nk, üh, vá, hk, 6873, 11495.
 Hévízszentandrás nk, gyh, 240, 810.
 Gyenesdiás kk, nyt, vá, 1163, 1324.
 Vonyarcvashegy kk, nyt, vá, 913, 902.
 Balatongyörök nk, üh, vá, hk 737, 747.

B) Tapolcai járás:

Balatonederics kk, nyt, vá, 1172, 1175.
 Szigliget kk, 934, 1190.
 Nemestördemic kk, nyt, vá, 888, 1637. Badacsonylábdi nyt, vá.
 Badacsonytomaj nk, vá, hk, 1560, 2648. Badacsony üh, vá,
 hk. Kisörsszőlőhegy nyt, vá.
 Salföld kk, vá, 613, 710. Ábrahámhegy nyt, vá.
 Balatonrendes kk, nyt, vá, 214, 331.
 Kővágóórs nk, vá, hk, 2092, 2448. Révfülöp üh, vá, hk.
 Balatonszepezd kk, nyt, vá, 414, 649. Viriustelep nyt, vá.

C) Füredi járás:

Zánka kk, nyt, vá, 444, 593.
 Akali kk, nyt, vá, 323, 392.
 Balatonudvari kk, nyt, vá, 344, 304. Antaltelep nyt, vá.
 Örvényes kk, nyt, vá, 228, 209.
 Aszófő kk, nyt, vá, 394, 376.
 Tihany kk, üh, vá, hk, 893, 1041.
 Balatonfüred nk, gyh, vá, hk, 1788, 3512.
 Balatonarács kk, nyt, vá, hk, 621, 1033.
 Csopak kk, nyt, vá, 345, 635.

Balatonkövesd kk, nyt, vá, 269, 304.

Palóznak kk, nyt, 311, 323.

Lovas kk, 347, 378.

Alsóörs kk, üh, vá, hk, 552, 802. Káptalanfüred üh, vá.

III. Veszprémmegye

A) Veszprémi járás:

Balatonalmádi nk, üh, vá, hk, 296, 2194.

Vörösberény nk, vá, 792, 3532. Budatava üh, vá. Balatonfűzfő üh, vá.

B) Engingi járás:

Balatonkenese nk, üh, vá, hk, 1657, 3101. Balatonakarattya üh, vá. Fővárosi Üdülöhely vá, hk.

Balatonfőkajár nk, vá, 1895, 2146. B.-aliga üh, vá. B.-világos üh, vá.

Balatonszabadi kk, üh, vá, 1507, 1863. Kláratelep vá.

Siófok nk, üh, vá, hk, 2381, 4428. Tisztviselőtelep vá.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

a) Összefoglaló művek:

1. A *Balaton Tud. Tanulm. Eredményei* c. 33 kötetes gyűjtemény *Lóczy* Lajos vezetése alatt 1891-ben indult meg; utolsó kötete, *Kuzsinszky* Bálint: A Balatonkörnyék archeológiája 1920-ban látott napvilágot. A külföldön is elismeréssel fogadott nagy mű több része (fauna, balneológia) elavult már, de *Lóczy* geológiája, *Cholnoky* víz- és jégrajza, *Borbás* flórája, *Jankó* néprajza, *Békefi* egyház- és vártörténete, *Kuzsinszky* régészete ma is kiemelkedő értékei tud. irodalmunknak.

2. A hatalmas monográfia tudós szerkesztője 1920-ban összefoglalását adta a tanulmányok eredményeinek egy 13 íves műben.

3. 1925-ben a B.-ról szóló ismereteket szakemberek a *Wlassics* Tibor szerkesztésében megjelent „Balatoni Kalauz”-ban foglalták egybe.

4. 1928-ban a B. ismertetését közel 60 év óta lelkes odaadással végző *Sziklay* János írt egy népszerű, de kifogástalan adatgyűjtésre támaszkodó, 300 lapos könyvet „Balatonunk

egészségügyi, gazdasági és turisztikai értékei" címen.

5. 1934-ben *Dornyay* Béla „B. és környéke” c. 400 oldalon nemcsak turisták, hanem a történelem és természetrajz iránt érdeklődők igényeit is kielégítő, számtalan ábrával és térképpel illusztrált kötetben ismerteti a B.-t (Thirring-Vigyázó: Részletes magy. útikalauzok).

6. *Cholnoky* Jenő 1938-ban „Balaton” c., a Földr. Társ. Könyvtárában megjelent könyvében a nagy tó földrajzát izes stílusban tárgyalja.

7. *Entz* Géza és *Sebestyén* Olga 1940-ben „A Balaton élete” címen összefoglalták a természettudósoknak Lóczy műve óta végzett kutatási eredményeit. (M. Biol. Kut. Int. Munkái XII. köt.) 168 lap, 61 kép, grafikonokkal.

b) *Részlettanulmányok:*

8. *Archivum Balaticum* c. 1926-tól, majd a *Magy. Biol. Kutató Int. Munkái* c. 1928-tól csakis szakembereknek szánt, de a B. minden természettudományos és földrajzi kérdését felölelő dolgozatokat ad ki a tihanyi biológiai intézet. Szerk. *Entz* G. Idáig megjelent 12 vaskos kötet.

9. A B. éghajlatáról *Réthly* és *Bacsó*, gyógytényezőiről *Lenkei*, *Schmidt*, *Sümegi* és *Torday*, növényeiről *Soó*, *Földvály* és *Filárszky*, halairól és táplálékairól *Vutskits*, *Répássy*, *Entz*, *Unger*, *Hankó*, *Sebestyén*, *Gelei*, *Varga* és *Lukács*, madarairól *Lovassy*, *Csörgey*, *Vönöczky* (*Schenk*), *Keller*, *Warga* és *Homonnay* írtak.

10. A B. régészeti leleteit *Lipp*, *Csák*, *Darnay*, *Rhé* és *Radnóti* ismertették. A somogyi part történetét a megye mánógrafiájában *Reissig* és *Baranyai*, a zalai oldalét *Holub* írja (eddig az I. kötet jelent meg). *Erdélyi* L. és *Jalsovits* munkái a tihanyi apátság történetéről is bőséges adalékot szolgáltatnak a B. historiográfiájához. A veszprémi balatonpart helytörténetét *Dömötör*, *Zákonyi*, *Keszthely* környékéét *Dornyay* és *Fülöp* V. kutatják.

11. A B. építészeti és egyéb műemlékeivel *Csányi* K. és *Dornyay* tanulmányai foglalkoznak.

12. A balatoni lakosság néprajzáról helyszíni tanulmányok alapján *Sági* J., *Viski*, *Madarassy*, *Margittay* és *Lukács* írtak, a balatoni ritkaságok, irodalmi emlékek feltárásával *Tábori* Kornél foglalkozik.

13. A *BIB.* fejlesztő tevékenységéről, a Balaton mai gazdasági képeről a *vendégforgalmi és fogadóipari intézményekről*, a nyaralótelepek, gyógy- és üdülőtelepek adatairól a *Tóth Lajos* szerkesztésében 1940 óta megjelenő „Balatoni Könyv és Címtár” tájékoztató. A *BIB.* egy ismeretterjesztő füzet-sorozatát is kiad „Balatoni Könyvtár” címen, melyből idáig 8 füzet jelent meg. A Balatoni Társaság kiadásában megjelenő könyvsorozatból idáig 4 szám jelent meg.

14. A *B. kikötőiről* és hajóközlekedési viszonyairól *Lampel H.* és *Pataky B.* 1938-ban a *Vízügyi Közl.*-ben megjelent alapos tanulmánya ad képet.

15. *Dornyay* és *Lukács* évek óta gyűjtik a *B. bibliográfiájának* *Sziklay* (1903-ig) és *Lukcsics J.* (A veszprémi egyházmegye könyvészete 1909-ig) óta megjelent adatait.

c) A Balaton térképei

1. A Balatonnak és környékének első tudományos értékű részletes (1 : 75.000) térképét 1902-ben adta ki a *M. Földr. Társ. Balaton-bizottsága Lóczy L.* tervezésében.

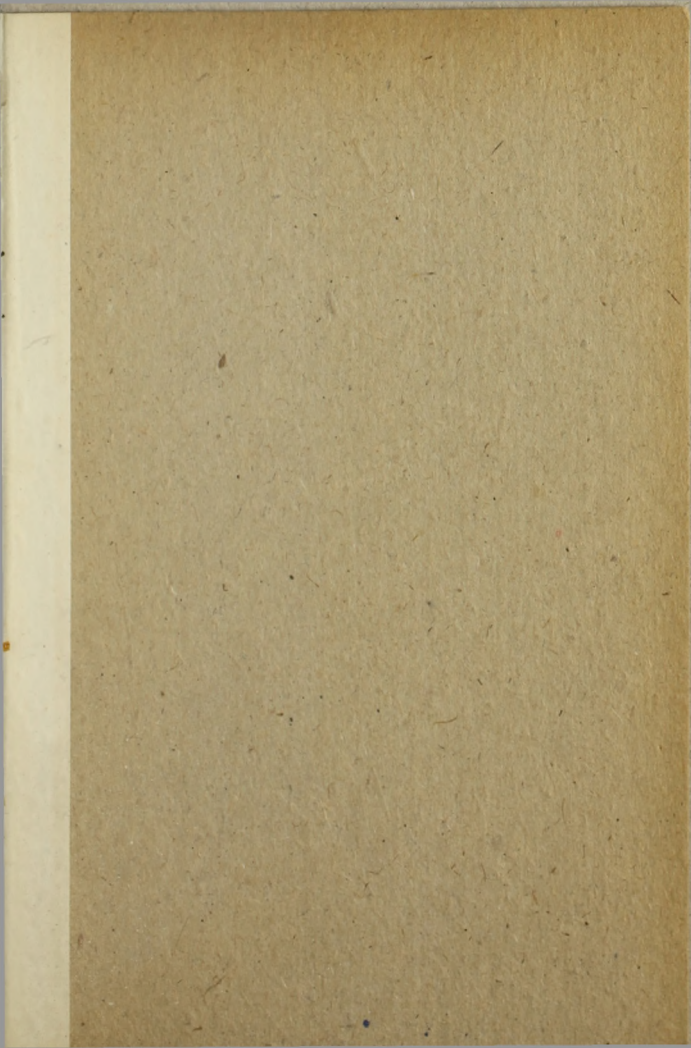
2. 1927-ben tette közzé a m. kir. áll. térképező intézet 1 : 75.000 méretű balatoni térképét, mely az autó- és turista-utakat, mélységi adatokat, sőt nagyszámú halászvonyó nevét is feltünteti.

3. Ugyancsak az állami térképészet adja ki 1929 óta az egyes balatonmenti gyógy-, üdülő- és nyaralóhelyek térképeit 1 : 10.000 léptékben, melyek minden utcát, sőt épületet és környező kirándulóhelyet is bemutatnak. A térképek légi felvételek alapján készültek.

4. A *légi felvételek* plasztikus képeket nyújtanak a nagy tó és környékének minden részéről. Gazdag sorozatot reprodukált belőlük *Kogutowitz K.* Dunántúl és Kisalföld c. táj-földrajzában (1929) és *Cholnoky J.* bőven illusztrált „Balaton”-jában (1938).

5. Minden részletre, táji és turisztikai adottságokra, valamint történeti emlékekre és a kultúra létesítményeire is kiterjed az állami térképészet 1940-ben kiadott 1 : 50.000 mértékű Balaton-térképe.

6. Általános tájékoztatóul, zsebbe való térkép gyanánt legjobban ajánljuk az áll. térképészetnek a *BIB.* megbízásából készített 1 : 200.000 léptékű, a *B.-hoz vezető vasutakat és autótutakat is feltüntető térképét.*

KINCSESTAR

Az ország egyetlen, a tudományok minden ágát felölelő és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyújtja, úgymint :

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI“

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől :

*Szekfü Gyula, Weis István, Hóman Bálint,
Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály,
Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.*

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal : Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.